

radi o problemima koji se podjednako tiču radničkog pokreta u internacionalnim razmjerima kao i našeg vlastitog povijesnog iskustva. Do ovakvog stava došlo je zbog toga, što je tekst prvobitno pisan za inozemnog izdavača (pod naslovom »L'autogestion ouvrière et la démocratie socialiste«. Duculot, Belgija, 1974). Za potrebe našeg čitaoca on je donekle proširen radi objašnjenja onih pojmova koji su zapadnim čitaocima, bliskima radničkom pokretu i suvremenoj literaturi iz tog područja, dobro poznati. Tako smo ovome tekstu dodali povijesni uvod o nastanku ideje o radničkom samoupravljanju. Vjerujemo da bi jedna studija, mnogo temeljitija, o radničkom pokretu u Evropi s idejama o radničkom samoupravljanju i socijalističkoj demokraciji bila jako korisna našim čitaocima, a mi smo je ovdje dali samo u veoma grubim crtama, jer je staljinistička praksa opustošila u velikoj mjeri baštinu radničkog pokreta upravo u ovom području. Nadamo se, stoga, da je ova knjiga samo prvi prilog na ovome poslu.

Zagreb, maja 1974.

Rudi Supek

1. O nastanku ideje radničkog samoupravljanja

U razvoju ideje radničkog samoupravljanja, koja kroz povijest radničkog pokreta znači, pod nazivima što se donekle razlikuju, preuzimanje kontrole nad proizvodnim procesom, zajedno sa sredstvima za proizvodnju, od strane samih proizvođača, radnih ljudi, možemo razlikovati tri faze:

1. Fazu *utopijskog socijalizma* koji, pored vizije društva zasnovanog na udruživanju proizvođača na socijalističkim načelima zajedničke proizvodnje i potrošnje, znači prije svega nastojanje da se takav način udruživanja ostvari unutar samog građanskog društva, kao jedan od mogućih oblika proizvodne organizacije u postojećem društvu, da se kao *djelomični zahvat* u društvene odnose prikaže kao primjer koji će drugi dobrovoljno slijediti, pa se čak u njegovom ostvarivanju očekuje i pomoć od strane buržoaske države ili kapitalističkih dobrotvora.

2. Fazu *političko-ekonomskog klasnog organiziranja* radničkog pokreta koji pitanje svojeg oslobođenja ne stavlja više u okvire parcijalnih pokušaja nekih grupa da neposredno ostvare »idealnu proizvodnu zajednicu« smjestivši se unutar građanskog klasnog društva, nego se sada klasno konfrontiraju s građanskom klasom kao klasom i građanskim društvom kao društvom u cjelini. On teži općem rješenju unutar globalnog društva koje će dovesti do »eksproprijacije eksproprijatora« i uspostavljanja kolektivnog rukovođenja radničke klase nad proizvodnjom, kako u pojedinim poduzećima tako i u čitavoj društvenoj proizvodnji. To se ne može, dakako, postići davanjem primjera kako će izgledati jedna organizacija »slobodno udruženih proizvođača« u kapitalizmu, nego jedino revolucionarnom akcijom i dokidanjem kapitalističkih najamnih odnosa.

3. Fazu *epohalnog preobražaja* društva od kapitalizma k socijalizmu. Tu se radi kako o sadržaju socijalističke revolucije, to jest da li »prelazni period« znači oblik etatističkog ili samoupravnog socijalizma, ili pak prelaz od prvoga drugome, dakle samo problem »diktature proletarijata«, tako i o svim procesima unutar

radničkog pokreta u kapitalističkim i socijalističkim zemljama koji idu u smjeru ostvarivanja socijalističke demokracije kao konačnog cilja. Ovaj cilj nije vizija koja iskršava kao »nova povijesna faza« u jednom času »socijalističkog razvitka«, na primjer »prelaskom iz socijalizma u komunizam« (o čemu se danas govori u Sovjetskom Savezu), ili »prelaskom iz diktature proletarijata u socijalističku demokraciju«, već je taj cilj sagledan i formuliran kao antiteza građanskom društvu. Konkretno, socijalistička se demokracija postavlja kao suprotnost građanskoj demokraciji (sa svim prednostima koje kao takva mora imati), a socijalistička proizvodnja kao suprotnost kapitalističkoj proizvodnji, dakle kao ukidanje najamnog rada, birokratsko-hijerarhijske organizacije u ukovodjenju proizvodnjom, neravnopravne raspodjele proizvoda, podjele na intelektualni i manualni rad, podjele na »čovjeka kao proizvođača« i »čovjeka kao potrošača«, ukidanja »vještačkih potreba« i s time povezanih neljudskih odnosa.

Prva faza odgovara vremenski periodu od prve trećine 19. vijeka do osnivanja Prve internacionale 1864. i Pariške komune 1871. To je period koji je u znaku pojave socijalističko-utopističkih doktrina (R. Owen, J. Proudhon, Ch. Fourier), borbe Marxa i Engelsa za stvaranje temelja naučnog socijalizma, prvih početaka borbe radničke klase za vlastite organizacije, tada još progonjene i zabranjivane (čartistički pokret, francuska udruženja za uzajamnu pomoć i klubovi), i prvih otvorenih sukoba s vladajućom klasom (lijonski ustanak tlakaca 1831).

Druga faza traje od Pariške komune do Oktobarske revolucije 1917, to jest od prve pojave vlasti proletarijata u Komuni do prve uspješne socijalističke revolucije. Ovaj period je u znaku intenzivnog klasnog organiziranja proletarijata, jer se stvaraju velike sindikalne organizacije (u Vel. Britaniji Trades' Union Congress 1868, u Francuskoj Confédération générale du travail 1895) i prve socijalističke partije. Stvaranje klasnih masovnih organizacija radničke klase povezano je i s intenzivnom teorijskom diskusijom o njihovoj ulozi i ciljevima, međusobnim odnosima i općenito sa strategijom borbe radničke klase za vlastito oslobođenje i oslobođenje ostalih društvenih klasa.

Treća faza započinje Oktobarskom revolucijom, s pojavom radničkih savjeta, kao organa neposredne vlasti radničke klase, i traje do danas. Ona se odvija u znaku praktičke izgradnje socijalizma najprije u Sovjetskom Savezu, a zatim nakon drugog svjetskog rata i u drugim zemljama, ali i oko teorijskih osnova o ulozi diktature proletarijata, uloge države i uloge radničkog samoupravljanja, u stvari oko bitnih pitanja socijalističke demokracije, čija suština još uvijek nije dovoljno teorijski osvijetljena niti praktički iskušana. Radi se o epohalnom prevladavanju građanskog društva.

Kad uspoređujemo ove tri faze u razvitku radničkog pokreta, tada zapažamo da razvitak ideja o samoupravljanju slijedi nekoliko razvojnih dimenzija:

a) od *parcijalnog ka globalnome*, od usamljene kooperativne (socijalističke ili komunističke) grupe do čitave klase, te od čitave klase do čitavog društva (oslobađajući sebe, radnička klasa oslobađa i čitavo društvo);

b) od *niske k visokoj organiziranosti*, od pokušaja usamljenih grupacija da organiziraju pojedine oblike samoupravnih organizacija, do klasnog pokreta, koji je u početku podijeljen na ekonomske organizacije (tredjunionizam) i političke organizacije (partije), često puta u otvorenom sukobu u pogledu konačnih ciljeva pokreta, da bi se, kasnije, razmrvljenost sindikalnih organizacija i pocijepanost političkih organizacija sve više kombinirala i ujedinjavala radi veće efikasnosti zajedničke akcije (potonje postaje danas očigledno naročito u zapadnoevropskim zemljama);

c) od *zanatlijskih do proleterskih shvaćanja* društvene revolucije; naime, u utopijskom socijalizmu još prevladava zanatlijski (i sitnovlasnički) mentalitet, koji u procesu proletarizacije želi spasiti zadnje »vlasništvo« što ga pojedinac još posjeduje — sam zanat, i zato teži kooperativizmu; on ga smješta unutar samog kapitalističkog društva, vjerujući u svoje konkurentne sposobnosti kad se jednom udružio u veću zajednicu; nasuprot tome, sam proces koncentracije kapitala (s napretkom tehnologije, mehanizacije i automatizacije) rastvara zanat, pretvara radnika u »priučenog radnika« i jače ga veže uz sam kolektiv, tako da se pitanje oslobođenja najamnog radnika može zamisliti samo na kolektivnom i globalnom planu društva, to jest kao oslobođenje čitave klase radikalnom izmjenom vlasničkih i klasnih odnosa u proizvodnji kao takvoj;

d) od *elitističkih do masovnih shvaćanja* socijalne revolucije; utopijski socijalisti bez razlike (Owen, Fourier, Proudhon) vjeruju da manjina, organizirana na načelima ekonomske demokracije, može poslužiti kao primjer ostalom društvu i djelovati zarazno na ostale, da je moguće pomoću didaktičke akcije doći do generalizacije novog modela društvene organizacije; isto shvaćanje nalazimo i u političkoj sferi, u pojavi blankizma, koji smatra da je za revolucionarnu akciju i preobražaj dovoljna jedna dobro organizirana revolucionarna manjinska grupa, koja će odlučnom akcijom u datom momentu osvojiti vlast, pa tek nakon osvajanja vlasti prići programu socijalističke preobrazbe. (Diskusija između Rose Luxemburg i Lenjina odnosi se također na izvjesna blankistička shvaćanja »avangarde proletarijata« kod Lenjina, što su bila uvjetovana slabom razvijenošću radničke klase u carskoj Rusiji.)

Valja reći da ove razvojne tendencije odgovaraju, doduše, određenim *strukturnim promjenama* u samom kapitalističkom sistemu i položaju radničke klase u buržoaskom društvu (stvaranje velikih poduzeća-korporacija, u nacionalnim i internacionalnim okvirima, odatle potreba da se radnička klasa organizira na isti način, i tako dalje), ali da se radi istovremeno i o određenim *idejnim stavovima* koji ne teku paralelno sa strukturnim promjenama, pa tako i danas možemo naći u radničkom pokretu tendencije sklone ideološkim oblicima ranijih etapa radničke borbe (utopizam, spontaneizam, blankizam, elitizam, avangardizam, itd.). Tu se ne radi uvijek samo o ispreplitanju shvaćanja što zaostaju na raznim stupnjevima razvoja »proleterske svijesti«, već su ona dobrim dijelom uvjetovana i unutarnjom dinamikom samog radničkog i revolucionarnog pokreta. Na primjer, pojavom birokratizacije političkog pokreta za vrijeme Druge internacionale i reformizmom kao ideologijom, što je uvjetovalo oživljavanje revolucionarnog sindikalizma i odbacivanje političkih organizacija. Ili, izvjestan utopizam i spontaneizam suvremenih studentskih pokreta također se može tumačiti kao reakcija na birokratizaciju političkih partija. Potrebno je stoga u analizi radničkog pokreta razlikovati ono što je još »zaostajanje« u razvitku revolucionarne svijesti od onoga što je reakcija na oblike stagnacije, inercije, neodlučnosti samog organiziranog pokreta u datom času.

Doprinos utopijskog socijalizma

Za razliku od Fouriera, koji je čitav život čekao mecenu da mu posudi kapital kako bi osnovao svoju falansteriju, *Robert Owen* (1771—1858) je svoje ideje provodio u praksi. On je buduće društvo zamislio kao federaciju zadružnih (kooperativnih) zajednica kojima bi rukovodili samo proizvođači. Kao rukovodilac jedne tekstilne tvornice u New Lanarku u Škotskoj, on je uvodio mnoge reforme kako bi poboljšao život radnika i zamislio plan jedne idealne organizacije. Nju je pokušao primijeniti u Americi 1824. god. u državi Indiana pod nazivom »Nova harmonija«. Uređenje ove proizvodne zajednice veoma liči na suvremeni izraelski kibuc. Kao svi utopisti, isticao je da takva zajednica ne smije biti ni prevelika ni premala, od 300 do oko 2000 ljudi. Mnogo je pažnje posvetio njenom smještaju u prostoru, rasporedu zgrada i načinu stanovanja pojedinih kategorija obitavalaca. U poljoprivredi je naselje smješteno u središte zemljoposjeda, a kod tvornica što bliže radnom mjestu. Zajedničko je obitavanje kod utopista imalo veoma veliko značenje, jer je *proces odgoja ili socijalizacije*, to jest stvaranja društvene prirode čovjeka, nasuprot sebičnosti i nedruštvenosti kapitalističkog društva, imao bitnu ulogu u preobrazbi društvenog života. Okolina stvara čovjeka, pa će znanost,

koja se bavi izučavanjem utjecaja okoline na čovjeka, ukloniti dosadašnje iracionalne faktore koji čovjeka podvrgavaju slučajnosti i nerazumnosti. (Kasnije je A. Comte, čiji će utjecaj u zadružnom i sindikalnom pokretu u toku 19. vijeka biti veoma velik, ovu ulogu dao znanosti koju je nazvao sociologija.) »Jedan od najopćenitijih izvora zablude i zala u svijetu je shvaćanje da *se djeca, omladina i ljudi kao činioci upravljaju voljom oblikovanom po njima samima i po svom vlastitom izboru.*« (Potcrtao R. Owen.) Ovaj antirousseauistički stav i vjerovanje da se na ljude može u oblikovanju karaktera potpuno utjecati mehanizmom odgoja i društvene organizacije, zadržao se sve do danas u određenoj socijalističkoj pedagogiji i političkoj praksi, naročito onoj što polazi od empiricizma Pavlovljeve teorije uvjetovanih reakcija. (Posljednja je čak postala temelj određenog »političkog pragmatizma«.) Odatle odvratnost prema pojmu spontanosti i lične samostalnosti u oblikovanju društvenog karaktera čovjeka. Suvremena nam psihologija pokazuje da je ovaj pedagoški empiricizam pogrešan, a da politička praksa može biti izvor opasne manipulacije s društvenom svijesću, bez obzira na prisutni »utopistički karakter«.

Owen dozvoljava da osnivači njegovih zajednica mogu biti ljudi iz raznih društvenih klasa, pa i različite društvene organizacije, kao što su zemljoposjednici, krupni kapitalisti, općine, okruzi, udruženja srednjih slojeva i radničke klase. On čak dozvoljava da osnivači takvih zadružnih zajednica zadržavaju određeno pravo kontrole nad njima pomoću nadglednika kojega sami postavljaju. Međutim, one zajednice koje stvaraju pripadnici srednje i radničke klase bit će pod njihovom vlastitom upravom. »One koje će stvarati srednja i radnička klasa, na bazi potpune recipročnosti interesa, bit će upravljane po njima samima (self-government), pomoću načela koja će *spriječiti* podjelu, suprotnosti interesa, ljubomore ili bilo koju od prostačkih i običnih strasti, kakve sigurno rađa težnja za vlašću. Njihovim poslovima rukovodit će komitet sastavljen od svih članova određene dobi — na primjer, onih između tridesetpete i četrdesetpete, ili između četrdesete i pedesete. Možda će prva ujediniti više mladenačke aktivnosti s iskustvom dobi nego potonja; ali je od malog značenja koji će period života biti za to određen. Za kratko vrijeme ove će asocijacije s takvom lakoćom vršiti sve svoje poslove da će upravljanje postati prije neka razonoda; a kako će oni koji upravljaju za malo godina postati oni kojima se upravlja, to će morati biti uvijek svjesni da će u budućem periodu osjetiti dobre ili loše učinke mjera vlastite administracije. Pomoću ovog ravnopravnog i prirodnog uređenja izbjeći će se sve bezbrojne mane izbora i izbornih postupaka.«¹ Kod Owena nalazimo u samoupravnoj organizaciji principe pot-

¹ Robert Owen, »A New View of Society & Other Writings«. J. N. Dent & Sons, Ltd., London 1927, str. 284—287.

pune recipročnosti interesa svih članova, rotaciju u upravnim funkcijama, tako da praktički svi upravljaju (ograničenje je dato samo dobom), upravljanje postaje dokolica ili rekreacija, a u zajednici unutarnja ravnopravnost i homogenost isključuju potrebu za stalnim izborima.

Vrativši se iz Sjedinjenih Američkih Država R. Owen se uključio u radnički pokret, koji se pored zahtjeva za poboljšanjem svojeg materijalnog položaja borio i za pravo organiziranja. On je dao poticaj za stvaranje sindikata građevinara (Builders Union), kao asocijacije koja bi preuzela samostalno, vlastitim sredstvima, čitavu građevinarsku industriju u Engleskoj. Tako je 1833. god. stvorena Builders Guild, u koju su ušli zidari, tesari, krovopokrivači, vodoinstalateri, arhitekti, nadglednici, dakle sva zvanja potrebna za izgradnju kuća. Namjera je bila da se svi ovi sindikati ujedine u jednu veliku nacionalnu organizaciju koja bi istisnula privatne građevinarske poduzetnike. Kad je, međutim, 1834. god. doista stvorena takva nacionalna organizacija, vlada je poduzela mjere da je onemogući, ali su Owenove ideje ponovo iskrsnule kasnije u takozvanom guild-socijalizmu.

Charles Fourier (1772—1837) i *Joseph Proudhon* (1809—1865) dijele iste iluzije s Owenom o mogućnosti mirne preobrazbe kapitalističkog društva propagandom slobodnih asocijacija proizvođača. No, kod njih dolazi više do izražaja francuski individualizam, veće poštovanje privatnog vlasništva i manji smisao za ekonomske probleme, koji dominiraju engleskim radničkim pokretom u to vrijeme. Jedan i drugi žele dosljedno provesti ideale francuske revolucije o slobodi i jednakosti građana, iako uviđaju da između ova dva ideala postoji izvjesna suprotnost u društvu zasnovanom na slobodnoj tržišnoj konkurenciji. Furjerizam je naročito odgovarao mentalitetu malih zanatlija, dok je prudonizam evoluirao prema internacionalizmu i kolektivizmu, naročito za vrijeme Pariške komune. Fourierove ideje su manje zaplašile buržoaziju od Saint-Simonovih, jer je Saint-Simon udarao po samom temelju građanskog društva tražeći da se ukine pravo nasljeđa. Ali to ne znači da Fourier nije bio jedan od najsajnijih kritičara novog, na kapitalizmu zasnovanog, industrijskog društva. Njegova kritika industrijskog društva ništa nije izgubila na svježini i danas ponovo postaje aktualna. Za razliku od prosvjetiteljskog racionalizma većine utopista, on daje, u duhu romantizma, veliko značenje ljudskim strastima i gradi na njima čitavo društvo. Ne treba zaboraviti da je on bio prvi teoretičar feminizma, te da je Marx od njega preuzeo formulu da se napredak jednog društva mjeri položajem žene u njemu! Kako je i sam dugo vremena bio trgovački putnik, to je jedno od najvećih zala u društvu vidio u konkurenciji i trgovini. Konkurencija vodi do obnavljanja ropstva pod imenom najamnog radništva. Slično kao i Saint-Simon, ali s mnogo više po-

tankosti, opisuje razne kategorije društvenih parazita ili »neproduktivnih lica«. On smatra da jedino udruživanje ljudi može dovesti do poretka zasnovanog na harmoniji interesa, jer su ljudi po prirodi stvoreni za društvo, a za društvo je važno da ne bude podvojeno već sređeno.

Osnovni oblik društvenog udruživanja nije zajednica nego udruženje (association), pod nazivom falanga, u kome svatko po utvrđenom redu prima iz fondova proizvodnje. Kapital je podruštvljen i ne osigurava nikome posebnu naknadu. Kapital donosi onima koji njime raspolažu u privrednoj djelatnosti određenu unaprijed utvrđenu naknadu. To se određuje pomoću posebnog ugovora među svima članovima udruženja, tako da falanga predstavlja jedno veliko dioničarsko društvo. Podjela prihoda vršila bi se prema slijedećoj formuli: 5/12 radu, 4/12 kapitalu i 3/12 talentu. Radnik također može primiti dio dividende na kapital ako postane dioničar udruženja u kojemu radi. Teži i malo traženi poslovi bolje će se nagrađivati nego laki i privlačniji. Falanga živi u falansterijama, koje Fourier kao i Owen veoma detaljno opisuje s obzirom na prostornu organizaciju, a prednost daje poljoprivredi nad industrijom. U falansterijama rad je organiziran po planu, tako da se on vrši na najracionalniji i najefikasniji način. Bankara, trgovca i činovnika neće biti, a javne službe obavljat će posebno u tu svrhu obrazovani »nizovi«. Fourier ništa ne očekuje od države, ali se ne bavi posebno niti njenim uništenjem. U njegovim djelima nema traga klasnoj borbi i proleterskoj revoluciji.

Značenje J. Proudhona za radnički pokret u Francuskoj, i dalje, bilo je mnogo veće od Fourierovog s obzirom na radikalnost njegovih shvaćanja, jer u skladu s učenjem Babeufa, Blanquija, Marxa, stavlja klasnu borbu u središte povijesnog razvitka, čime dolazi i do zaključka o neizbježnoj potrebi za društvenom revolucijom. To je dovelo njegove pristalice u Internacionalu i načinilo ih za vrijeme Pariške komune glavnim faktorom u provođenju socijalnih i ekonomskih reformi. Osnovna sredstva društvenog preobražaja vidio je u uzajamnoj pomoći i kooperaciji, a ne u kolektivizaciji, što je navuklo neprijateljstvo Marxa prema njemu (ostavljajući sada po strani da se Marxu nije sviđao njegov samodidaktički i samouvjereni način, bez temeljitije znanstvene podloge, u raspravljanju o složenim problemima kapitalističke ekonomije i drugim pitanjima).

Proudhon je postao poznat svojom raspravom »Što je vlasništvo?«, u kojoj se nalazi isto toliko poznati odgovor: »Vlasništvo je krađa«. Krađa se sastoji u tome što kapitalist oduzima radniku višak vrijednosti koji je proizveo radi akumulacije kapitala, što je cilj kapitalističke proizvodnje. Izlaz iz nevolja kapitalističkog društva

vidi Proudhon u: a) mutualizmu i b) federalizmu, koji predstavljaju bitne dijelove njegovog učenja.

Mutualizam je oblik ekonomske organizacije društva koje počiva na zakonu razmjene i konkurencije, ali tako da se osigura svako- me stroga recipročnost usluga i interesa. Kapital i država moraju biti podređeni radu i ekvivalentnoj razmjeni, a to se garantira određenom kreditnom politikom i kontrolom. Zato bitnu ulogu u društvu igra »*Banque d'échange*«, koja je jedina centralizirana ustanova u Proudhonovoj organizaciji društva, inače strogo decentraliziranoj. Udruživanje u proizvodne zajednice vrši se na osnovu kombinacije ili sinteze privatnog i kolektivnog vlasništva, tako da se u njemu sačuva privatna inicijativa, ali i onemogućiti individualno zgrtanje bogatstva. Organizacija ne smije biti hijerarhijska, već zasnovana na slobodnoj ravnoteži pojedinačnih snaga. Za istu uslugu pojedinac dobiva istu nagradu ili korist. Sistem je istovremeno egalitaran i liberalan. Sloboda, koja znači individualnu inicijativu, i pravda, koja znači poštovanje principa recipročnosti, strogo se nastoje uskladiti na temelju mutualističkog principa. Ovaj princip Proudhon uspoređuje sa starim »zakonom odmazde«. »Njihov je zakon, kako kažu, usluga za uslugu, proizvod za proizvod, zajam za zajam, osiguranje za osiguranje, kredit za kredit, sigurnost za sigurnost, garancija za garanciju. To je stari zakon odmazde, oko za oko, zub za zub, život za život, ali koji je sada izvrnut i izmijenjen od jednog zločinačkog zakona i ružnog običaja vendette u ekonomski zakon, u svrhu radnih zadataka i dobrih usluga u slobodnoj zajednici.« (J. Proudhon, »*De la capacité politique des classes ouvrières*«, 1865.)

Ovako shvaćen princip mutualizma znači da se svi odnosi među udruženjima ili asocijacijama obavljaju na osnovu *međusobnih ugovora*, a ne općih zakona, a da je glavni posrednik u razmjeni dobara i usluga *slobodno tržište*. Intervencija države i organizirane društvene moći postaje suvišna. Slobodne asocijacije proizvođača kod Proudhona uklapaju se u liberalno-kapitalističko shvaćanje tržišta.

Federalizam je politički sistem koji pretpostavlja slobodni ugovor između asocijacija ili obitelji organiziranih u komuni. Komune se ugovorom ujedinjuju u pokrajine i države. Odluke centralnih tijela postaju obavezne samo kad ih prihvate komune. Proudhon, slično kao i Marx, smatra da je građanska reprezentativna demokracija otuđivanje društvene moći od čovjeka, te da, u stvari, nikad ne može jedan čovjek da predstavlja drugoga čovjeka. Isto tako ne može većina da vlada nad manjinom. Država ili vlada nisu više suvereni, a vlast nije više antiteza slobodi. Budući da će korporacije obuhvatiti sav društveni život: proizvodnju, potrošnju i

saobraćaj, a da će posjedovanje biti podjednako svima pristupačno, to neće biti društvene grupe ili klase koja bi dominirala nad drugom. Država postaje suvišna.

Stanje bez države Proudhon naziva *anarhijom*.

»Ja sam već spomenuo *anarhiju*, ili vladu svakog čovjeka pomoću njega samoga — ili kao što kažu Englezi self-government (samoupravljanje) — kao primjer slobodnjačkog režima. Budući da je izraz 'anarhična vlada' protivurječan pojam, sam sistem izgleda nemoguć a ideja apsurdna. Ipak, ono što valja kritizirati jest sam jezik. Pojam anarhija u politici je isto toliko racionalan i ispravan kao i bilo koji drugi. On znači da, kad su jednom industrijske funkcije oduzete političkim funkcijama, same trgovačke transakcije i razmjena proizvode društveni red. U tim uvjetima svaki čovjek može sebe nazivati vlastitim gazdom, što je doista suprotno ustavnoj monarhiji.

Riječju (anarhija) želio sam označiti krajnju granicu političkog napretka. Anarhija je, ako je dozvoljeno da je na ovaj način razmatramo, oblik vladavine ili ustava u kojemu je javna i privatna svijest, oblikovana pomoću razvitka znanosti i zakona, sama po sebi dovoljna da održi poredak i garantira sve slobode. U njemu su, dosljedno, ustanove policije, preventivne i represivne metode, birokratizam, porezi, itd., svedeni na minimum. U njoj, naročito, iščezavaju oblici monarhije i intenzivne centralizacije, da bi ih se zamijenilo federalnim ustanovama i oblikom života zasnovanim na komuni. Kad su politički život i domaći život postali jedna te ista stvar, kad su ekonomski problemi riješeni tako da individualni i kolektivni interesi postaju identični, tada — budući da je iščezla svaka prisila — jasno je, bit ćemo u državi potpune slobode ili anarhije. Društveni će zakoni djelovati sami po sebi pomoću opće spontanosti, i neće biti potrebno tjerati ljude u red i nadzirati ih.« (August 20, 1864, Pismo g. X)²

Vidjet ćemo da je Proudhon mnogo više djelovao na radnički pokret svojim idejama o federalizmu, koje su naročito došle do izražaja u Pariškoj komuni, nakon njegove smrti, nego svojim idejama o mutualizmu, koji je, kao i slični zadrugarski pokreti, postepeno potisnut i apsorbiran od kapitalističke privrede. Težište svojeg mišljenja stavio je na političke probleme, dok je veoma slabo shvaćao perspektivu i značaj ekonomskih promjena. I tu se brzo sukobio s Marxom. Tako je za njega cilj revolucije, prije svega, rušenje vlasti. On predbacuje jakobincima što su istakli: socijalna revolucija je cilj, a politička revolucija je sredstvo. (Znamo da je

² Citati su uzeti iz knjige »Selected Writings of Joseph Proudhon«. Stewart Edwards, Ed. Mac Millan, New York 1970.

to teza i samoga Marxa.) Suprotno ovome ističe Proudhon: politička revolucija je cilj, odnosno rušenje vlasti je cilj, a socijalna revolucija sredstvo.

U ovom stavljajući težišta na rušenje vlasti, odnosno na politički vid revolucije, dakle ostajući u granicama građanske revolucije, bio je nepopustljiv i vidio je u socijalizmu — usprkos činjenici da ga je sam pokret u njega sve više uvodio, a naročito njegove pristalice — kojiput opasnost po ljudske slobode. Tako se jednom žesti: »Socijalizam je zajednica zla, pripisivanje društvu ličnih nedostataka; zajednica je religija bijede. Komunisti su oštrige pripijene uz stijenu bratstva.« Oni propovijedaju »odvratnost prema radu, dosadu života, uništenje misli, smrt ličnosti, potvrdu ništavila«. Zato je svoj mutualizam suprotstavljao kolektivizmu, te će se u radničkom pokretu dugo vremena voditi borba između kooperativizma i kolektivizma. Kolektivisti će pobijediti kritike prudonista i bakunjinista tek na kongresu u Bruxellesu 1868.³

Nemoć kooperativnog pokreta

Namjera socijalista utopista da izmijene društvo pomoću parcijalnih reformi njegovih dijelova potpuno se izjalovila. Kooperativni pokret i utopističke asocijacije, koje su varirale od komunističkih do običnih potrošačkih ili nabavnih zadruga, nisu se pokazali sposobni da ugroze snažan napredak kapitalističke privrede, daljnje gomilanje bogatstva u rukama posjednika i daljnji proces proletarizacije koji je sve više pogađao zanatlije i sitnu buržoaziju, a koja je najviše bila sklona da pred bujicom eksproprijacije pribjegne kooperativnom pokretu. I sami ovenisti u Engleskoj i Škotskoj nisu uspjeli da prodru svojim planovima o proizvođačkim zadrugama. One su samo donekle uhvatile korijena među građevinskim radnicima, ali su se dulje održale u obliku potrošačkih zadruga. Naravno da je ovaj kooperativni pokret, prelazeći od socijalističko-utopističkog plana, s namjerama stvarne duboke reforme kapitalističkog društva, u vode običnog zadržavanja, završavao kao potpuno neopasni reformizam, ili, točnije, samo kao sredstvo obrane siromašnijih i srednjih slojeva od bezobzirne špekulacije trgovaca i društvenih posrednika.

Fourier nije uspio za života ostvariti nijednu od svojih falansterija, ali ih je poslije njegove smrti u Sjedinjenim Državama osno-

³ Dobar prikaz utjecaja prudonista i ostalih francuskih teoretičara na radnički pokret vidi u knjizi Pol Luj (Paul Louis), »Istorija socijalizma u Francuskoj«. Rad, Beograd 1956. Posebno o J. Proudhonu od G. Gurviticha, »Les fondateurs français de la sociologie contemporaine, Saint-Simon et J. Proudhon«. PUP, Paris 1955.

vano trideset do četrdeset, koje se nisu duže vremena održale. Proizvođačke asocijacije imale su uglavnom zanatlijski karakter i stvarane su na području zanatstva (postolari, krojači). Nalazimo ih u svim zapadnoevropskim zemljama. One životare i najčešće propadaju u konkurentskoj borbi s kapitalističkim poduzećima. Na stvaranju takvih zadruga naročito su mnogo radili kršćanski socijalisti, koji su nastojali od vlade dobiti odgovarajuću zakonodavnu zaštitu i potporu. U Engleskoj su bile između 1862. i 1880. oko 163 proizvođačke asocijacije, koje su nastale naročito intenzivnom propagandom nekih pojedinaca (Ludlow, Neale, itd.). No, njihova sudbina išla je u smjeru pretvaranja početnih veoma kolektivističkih oblika organizacije prema nekoj vrsti dioničarskog društva, to jest u smjeru *osamostaljivanja ličnih uloga* u zadrugu.⁴

Kad je riječ o reformističkom karakteru kooperativnog pokreta, potrebno je spomenuti posebnu vrstu organizacije radnika koju je započeo u Francuskoj *Louis Blanc* (1811—1882) s idejom »nacionalnih radionica« (ateliers nationaux). On je postao poznat knjigom »Organizacija rada« (1840), u kojoj je isticao da je uloga države da potpomaže ekonomski slabe i nezaštićene. Uloga je vlade da upravlja ekonomijom tako da glavne industrije nacionalizira, a također i banke, socijalno osiguranje i željeznice. U nacionaliziranim poduzećima u prvoj godini kapitalisti imenuju direktora, a nakon toga ga imenuju sami radnici i namještenici. Uloženi kapital dobiva kamate, ali ne dijeli profit. Blanc optužuje furjeriste da su kapitalu ostavili mogućnost daljnje eksploatacije. Raspodjela dohotka je u početku neravnomjerna, ali kasnije postaje sve

⁴ Povijest kooperativnog pokreta pokazuje slabljenje unutarnje motivacije kad članstvo zajednice prelazi od jedne generacije na drugu. Poučni su radovi na ispitivanju kooperativnog pokreta i njegove unutarnje dinamike francuskog sociologa *A. Desrochea*. U Engleskoj su istraživači *J. A. Banks* i *G. N. Ostergaard* (»Co-operative Democracy, Co-operative Union«, 1955) upozorili na problem apatije, jer je prosječno na sastanke uprave kooperative dolazilo 0,24 posto članova. Poznati laburistički teoretičari *Hugh Gaitskell* i *C. A. R. Crosland* u jednoj komisiji (Co-operative Independent Commission) osvijetlili su razloge ove apatije:

»Samo mali broj želi posvetiti svoje večeri dobrovoljnom javnom radu. U ranim danima kooperativnog pokreta, kad njegovo članstvo nije brojalo više od nekoliko tisuća ljudi, gotovo da su svi članovi učestvovali u upravljanju, a proporcija aktivnog učestvovanja bila je visoka. Ali danas, kad pokret ima 12 milijuna članova, ono malo njih (koji su aktivni) postali su neznatna manjina u čitavom članstvu; i brojke o participaciji su pale prema tome. Valja vidjeti ovu promjenu kao neizbježnu posljedicu porasta samog pokreta od manjinske organizacije do današnje nacionalne veličine.« (Riječ je o svim oblicima zadružnog pokreta, primjedba R. S.).

Međutim, Banks i Ostergaard upozoravaju da se radi o *relativnom* i *apsolutnom* opadanju učestvovanja, tako da pretpostavka da postoji uvijek samo određeni broj ljudi koji je spreman aktivno društveno raditi, nije točna. Oni upozoravaju da je točnije ono mišljenje koje smatra da su stari ljudi stvarali kooperative s uvjerenjem da mijenjaju svijet, dok današnje generacije idu na sastanke da bi se oslobodile žene kod kuće.

ravnomjernija. Njegov ideal je egalitarno društvo. Njegovu maksimu: *à chacun selon ses besoins, de chacun selon ses facultés* (svakome prema potrebama, od svakoga prema sposobnostima), preuzeo je Marx kao načelo komunističkog društva. Blanc nije vjerovao, poput furjerista i prudonista, u slobodno udruživanje, već je odlučujuću ulogu dao državi da postepenim reformama, a naročito pomoću kredita, pomaže postepeni prelaz od privatnih ka kolektivnim poduzećima. Kolektivna poduzeća vidio je u »nacionalnim radionicama«. U toku revolucionarnih događaja 1848. godine ušao je u vladu Ledru-Rollina i odmah počeo s osnivanjem »nacionalnih radionica« da bi nezaposlenim radnicima dao posla. Bio je uvjeren da će one potisnuti privatne radionice. Osnivanjem ovih radionica morala je rukovoditi posebna komisija (Luksemburška komisija), ali je njen posao od početka bio sabotiran. Ipak u toku 1848. ove radionice obuhvatile su oko 100.000 radnika, a još ih je mnogo ostalo pred vratima. Neodlučnost Louisa Blanca, njegova uvjerenost da reforme valja provoditi mirnim putem, dozvolili su reakciji da se organizira, i nakon juskog ustanka zloglasni Falloux uspijeva rasturiti »nacionalne radionice«. Klerikalizam i krupni kapital uspio je odvojiti sitnu buržoaziju od proletarijata, koji nije imao ni čvrsto vodstvo ni izgrađeni program, i nakon tri dana borbi na barikadama bio je poražen. Za vrijeme Novog carstva, Napoleon III uspio je, zahvaljujući daljnjem poltu industrijalizacije i velikim javnim radovima (Hausmann gradi u Parizu velike bulevare da bi olakšao manevre konjice protiv radničkih barikada!), da zaposli veliki broj nezaposlenih radnika, ali ne i da onemogući jačanje radničkog pokreta, koji stvaranjem sindikata i političkih partija ulazi u novu fazu svojeg razvoja.

Kad je riječ o kooperativizmu i reformizmu, što se oslanja na pomoć države, valja reći da su Marx i članovi Prve internacionale gledali pozitivno na kooperativizam, ali prvenstveno u pogledu proizvođačkih asocijacija, a manje u prilog potrošačkih. Marx je bio protivnik »potrošačkog socijalizma«! Za razvoj ideje samoupravljanja značajan je tekst koji je Marx redigirao 1866. kao stav Prve internacionale u odnosu na kooperativni pokret:

»Stvar je Internacionalnog udruženja radnih ljudi da kombiniraju i šire *spontani pokret* radnih klasa, a ne da im diktiraju ili nameću bilo kakav doktrinarni sistem. Stoga, Kongres ne smije da proklamira neki *posebni sistem* kooperacije, već se mora ograničiti da izrekne nekoliko općih načela:

a) Mi priznajemo kooperativni pokret kao jednu od preobražavajućih snaga suvremenog društva zasnovanog na klasnim suprotnostima. Njegova je velika zasluga da praktički pokaže kako se sadašnji pauperizirajući i despotski sistem *podređivanja rada* ka-

pitalu može nadomjestiti republikanskim i blagotvornim sistemom *asocijacije slobodnih i jednakih proizvođača*.

b) Budući da je ipak ograničen na nedorečene oblike, u kojima najamni robovi mogu da djeluju pomoću svojih privatnih napora, kooperativni sistem neće nikad preobraziti kapitalističko društvo. Da bismo promijenili društvenu proizvodnju u veliki i harmonični sistem slobodnog i kooperativnog rada, potrebne su *opće društvene promjene, promjene općih uvjeta društva*, a to se nikad ne može ostvariti bez prenosa organiziranih snaga društva, tj. državne moći, od kapitalista i veleposjednika na proizvođače same.

c) Mi preporučujemo radnim ljudima da se uključuju radije u *kooperativnu proizvodnju* nego u *kooperativne dućane*. Potonji daju samo u površinu sadašnjeg ekonomskog sistema, a prvi napadaju same njegove temelje.

d) Mi preporučujemo svim kooperativnim društvima da ulože dio prihoda u fond za propagandu svojih načela kako primjerom tako i prijedlogom, drugim riječima šireći osnivanje novih kooperativnih tvornica i djelujući pomoću učenja i propovijedanja.

e) Da bi se spriječilo da kooperativna društva degeneriraju u obična dioničarska društva srednjih klasa (akcionarska društva), svi zaposleni radni ljudi, bez obzira da li su dioničari ili ne, moraju dobivati isti udio. Kao samo privremenu mjeru možemo dozvoliti dioničarima nisku stopu kamata.⁵

Očito je da Marx i internacionalisti smatraju da samo proizvođačke kooperative mogu primjerom djelovati u smislu revolucionarnog preobražaja, dok potrošačke zadržavaju samo reformistički karakter, da prve predstavljaju korak prema sistemu »asocijacija slobodnih i jednakih proizvođača«, dakle industrijske i socijalističke demokracije, ali da one mogu odigrati pozitivnu ulogu jedino ako se uklope u jedan *politički* pokret, ne napuštajući, naravno, svoju autonomiju, posebne oblike organizacije, pri čemu Marx inzistira na poštovanju kako spontanosti tako i raznolikosti takvih oblika, to jest na velikoj fleksibilnosti radničkog pokreta na području neposrednog ekonomskog organiziranja radnih ljudi. Ovo valja imati u vidu kad pređemo na temu odnosa revolucionarnog sindikalnog pokreta i političkih partija, temu koja je sve do naših dana bila predmet mnogih sukoba i nesporazuma.

⁵ »Documents of the First International, 1864—1866«, vol. I, Foreign Languages Publishing House, Moscow 1964, str. 346—347.

Prva internacionala i Pariška komuna

Osnivanje Prve internacionale 1864. i odmah, nekoliko godina kasnije, pojava prve proleterske revolucije — Pariške komune, predstavljaju početak nove faze u razvitku radničkog pokreta. Posebno u pogledu shvaćanja ideje samoupravljanja i socijalističke demokracije uopće. Sasvim kratko ocrtat ćemo koji se bitni momenti javljaju u tom periodu.

Od polovine 19. vijeka prisustvujemo nagloj ekspanziji novih izvora energije, pare, ugljena i željeza, koji daju novi pečat industrijskom dobu, a čiji simbol postaje željeznica i mreža željezničkih pruga. Tako u Engleskoj još 1834, kad se stvaraju prvi sindikati, nalazimo samo 298 milja željezničkih pruga, za vrijeme vrhunca čartističkog pokreta 1848. one će porasti na 7337 milja, a povodom prvog ujedinjavanja svih bezbrojnih sindikata raštrkanih diljem Engleske i Skotske, u godini 1868. dužina pruga se popela na 12.319 milja. Željeznička mreža, koja se naglo širila, nije značila samo sve veću koncentraciju kapitala i veću centralizaciju državne moći, nego ujedno i bolje komunikacije među centrima radničkog pokreta. U 1868. moglo se svaki od velikih centara — London, Manchester, Birmingham — koristiti kao središte nacionalne sindikalne djelatnosti. S boljim komunikacijama propadao je lokalistički duh, svojstven starom kooperativizmu, i širio se duh internacionalizma. Iako je kapitalizam bilježio stalni napredak u opsegu proizvodnje, potresale su ga cikličke ekonomske krize, praćene masovnom besposlicom i zaoštavanjem klasne borbe. U ovom periodu dolazi do jačanja radničkih sindikalnih i političkih organizacija, do shvaćanja da je njihovo ujedinjavanje osnovni preduvjet oslobođenja radničke klase. Iluzije o parcijalnim poduhvatima kooperativizma, o državnoj ili kapitalističkoj pomoći u cilju vlastite emancipacije od eksploatacije, konačno su izgubljene. U svijest radničke klase sve dublje prodire poznata teza iz Marxove Inauguralne adrese Internacionali, da »oslobođenje radničke klase mora biti djelo same radničke klase«.

Francuska radnička klasa, koja je nakon državnog udara Louisa Bonapartea bila neorganizirana, potištena, nedisciplinirana, ravnodušna, posljednjih godina Carstva ponovo se počinje organizirati. Među prvima su se obnavljala radnička udruženja za uzajamnu pomoć, koje je vlada trpila, a koja su u sebi krila borbenu jezgru proletarijata. 1863. došlo je do prvog značajnog štrajka grafičkih radnika, čije vođe je Napoleon III bacio u zatvor, ali je brzo bio prisiljen pod prijetnjom širenja štrajkaškog pokreta da ih amnestira. Kočijaši su osnovali 1865. »burzu socijalnog osiguranja«. 1864. i 1865. osnovano je sedam radničkih proizvodnih kooperativa. Na općim izborima 1863. radnici pod utjecajem blankista i prudonista istupaju s »Manifestom šezdesetorice«, u kojemu traže

»slobodu, kredit, solidarnost«, to jest slobodu govora, ekonomsku pomoć za nezaposlene i slobodu udruživanja, jer je krivični zakon u to vrijeme još imao pravo da progoni radnička udruženja. Udruživanje je predstavljalo prekršaj, te su sudovi odmjeravali već prema političkom kursu, blaže ili oštrije. Pod kraj svojega carstva Napoleon III zalagao se čak za radničke kooperative, što je Blanqui osudio kao pokušaj korumpiranja radničkog pokreta.

Napredak industrije i trgovine, širenje svjetskog tržišta i kolonijalizma, jačalo je među radnicima svijest o povezanosti zajedničkih interesa preko nacionalnih granica. Znali su da je teško u jednoj zemlji izvojevati skraćanje radnog dana ili povećanje nadnica ako nemaju u tome podršku radnika drugih zemalja. Radništvo je sve više uvidalo potrebu povezivanja i organiziranja, kako na ekonomskom planu tako i na političkom. Isto tako postaje svjesno da se društvene promjene mogu izazvati samo zajedničkom klasnom akcijom na širokom društvenom planu, a da je za takvu akciju koordinacija u akciji osnovan preduvjet. Spisi Marxa, Engelsa, L. Blanquija, F. Lasallea, neumornog organizatora njemačkog radništva, pokazivali su kako se kapitalizam u svjetskim razmjerima sve više povezuje, kako se usko isprepliću interesi krupne buržoazije i države kao oruđa klasne vladavine, te kako je uzaludno očekivati uklanjanje klasne eksploatacije bez osvajanja političke moći u cijelom društvu. Velika manifestacija kapitalizma sa svjetskom izložbom u Londonu 1864. poslužila je kao prilika da se sastanu vođe radničkog pokreta i osnuju Internacionalu.

Osnivački je manifest Internacionala bio rezultat izvjesnog kompromisa između marksista (ili kolektivista) i prudonista (ili »mutualista«). Nećemo ga ovdje navoditi, jer je dobro poznat, već ćemo samo zajedno s Paulom Louisom upozoriti u čemu se sastojao taj kompromis. »Učenje o uništenju klasa bilo je zajedničko Marxu i prudonistima; isticanje političkog pokreta, čak kao pomoćnog sredstva, poticalo je od Nijemaca, jer su pariški »mutualisti«, tj. pristalice pokreta za zajedničku pomoć, zazirali od svake političke akcije; učenje o međunarodnoj solidarnosti uzeto je iz »Komunističkog manifesta«, dok ideje o pravu, pravdi i moralu podsjećaju na francusku socijalističku terminologiju prije Februara... Ove dvije tendencije što se provlače kroz ovaj dokument, ubrzo će se sukobiti.«⁶

Ubrzo nakon osnivanja Internacionala radnička se klasa našla pred prvim povijesnim ispitom, u kojem je morala pokazati što znači socijalistička revolucija, što u pogledu društvenih promjena donosi četvrti stalež — pred Pariškom komunom. Istina je da se re-

⁶ Paul Louis, op. cit. str. 192—193.

volucija odigrala samo u jednom gradu, pod opsadom stranih trupa, u času raspadanja Bonaparteovog carstva, u znaku opće društvene krize, ali je također istina da je upravo taj grad bio simbol ne samo tradicije revolucionarnih pokreta, nego je on kao nosilac jedne demokratske, pučke tradicije došao u sukob s monstrumom novoga industrijaliziranoga društva — Državom, pa je revolucija u jednom gradu u tom času značila i revoluciju protiv Države, a za ljudsku zajednicu na nivou čovjeka.⁷ Bilo je to oživljavanje u rukama proletarijata ideje polisa, toliko drage Marxu, a time i uspostavljanja neposredne demokracije. Znamo da je zapravo u tome i najveći značaj Pariške komune, koja je nastala više kao rezultat spontanog kretanja u radničkoj klasi, nego kao izraz nekog razrađenog koncepta o »socijalističkom društvu«.

O spontanom karakteru Komune piše Engels u predgovoru »Građanskog rata u Francuskoj« K. Marxa, kad upozorava da su glavni pokretači Komune — blankisti i prudonisti — donosili dekrete koji su se kosili s njihovom doktrinom. »Ali ono što još više začuđava, piše Engels, to su mnogi pravilni postupci (!) Komune, i pored toga što je ona bila sastavljena od blankista i prudonista. Razumije se da za ekonomske dekrete Komune, kako za njihove dobre, tako i za njihove loše strane, snose odgovornost u prvom redu prudonisti, kao što za njene političke postupke ili propuste snose odgovornost blankisti. U oba slučaja ironija historije je htjela — kao što obično biva kad doktrinari dođu na kormilo — da i jedni i drugi postupaju baš u suprotnosti s onim što je propisivala njihova školska doktrina.«⁸

Pogledajmo što je Komuna uradila u administrativnom, ekonomskom i političkom pogledu:

»Komisija za ishranu, koja je snabdijevala Pariz, otvorila je općinske pekare i trgovine, koje su vršile prodaju skoro po cijeni koštanja.

Theiss, koji je rukovodio poštanskom službom, osigurao je njeno redovno funkcioniranje u gradu, mada je sav viši činovnički kadar bio otišao.

Camelinat se smjestio u kovnici novca, u kojoj je štampao poštanske marke, a od carskog posuđa kovao novčanice od 5 franaka.

⁷ Ove »urbane« vidove Pariške komune veoma je dobro analizirao H. Lefebvre u svojoj knjizi o Pariškoj komuni: »La Proclamation de la Commune«. Gallimard, Paris 1965.

⁸ Vidi Karl Marks, »Proleterska revolucija«, izd. BIGZ, Beograd 1973, str. 139.

Iako je ostalo bez ičega, čak bez namještenika, socijalno osiguranje je reorganizirano, te su bolesni i iznemogli dobijali pomoć kakvu od Revolucije nisu poznavali.

U raznim drugim službama koje su bile ponovo uspostavljene, maksimalne plaće od 6000 franaka nisu nikad ostvarene.

U financijama, Jourde, koji je raspolagao milijunima, zadovoljio se s 10 franaka dnevno za svoje kućne potrebe i pružio je rijetke dokaze snalažljivosti, jer je morao u najtežim uvjetima osigurati život 350.000 ljudi. Izračunato je da je Komuna potrošila svega 41 milijun, dok je Thiers za to vrijeme izvukao skoro šest puta veću sumu.

Financije, socijalno osiguranje i ishrana su, pored samog vođenja rata, bile glavne brige Komune. Stoga nije čudo što je djelo pariške revolucije u ostalim oblastima bilo djelimično ili teorijsko.

Komisija za pitanja rada, industrije i trgovine, u kojoj su se nalazili Malon, Frankel, Theiss, itd., imala je, između ostalog, za zadatak propagandu socijalističkih ideja i učenja, kao i proučavanje 'mogućnosti izjednačenja rada i nadnice'. Ovaj je posljednji zadatak bio mnogo nejasniji od prethodnog. Komisija se, uostalom, morala ograničiti na privremene mjere. Zakupcima stanova je odloženo plaćanje tromjesečne stanarine od oktobra 1870; ukinuta je rasprodaja predmeta koji nisu bili povučeni iz založnog zavoda, s tim da se ova ustanova zamijeni nekom pogodnijom za radnike. U svakom arondismanu uvedeni su registri za ponudu i potražnju rada. Najzad, zabranjen je noćni rad u pekarama, a u fabrikama i radionicama zabranjeno je novčano kažnjavanje. Nabavke intendature bile su strogo kontrolirane da radnu snagu ne bi eksploatirali posrednici. Najznačajnije djelo komisije bilo je što je radionice, koje su napustili raniji vlasnici, predala radničkim udruženjima. (!)

U prosvjeti, Vaillant se bacio na proučavanje reorganizacije opće obrazovne i stručne nastave. Vrijeme je bilo suviše kratko da bi se to privelo kraju. Trostruki problem svjetovnosti školstva, besplatnog školovanja i obrazovanja bio je samo postavljen. Komuna je naredila odvajanje crkve od države, ukinula budžet za vjeroispovijesti i odredila nacionalizaciju crkvenih dobara, ali sve su to, bez obzira na njihovu vrijednost, ostali načelni stavovi.

Razumije se samo po sebi da su u ovome radnička udruženja igrala ogromnu ulogu. Sindikalna komora kamenorezaca organizirala je pomoć ranjenicima i nastradalima u nesrećnim slučajevima; radnici zaposleni u fabrikaciji stearina, livci i mesarski radnici osnovali su svoje korporacije. U aprilu su bila osnovana 34 proiz-

vođačka udruženja, 34 sindikalne komore i 7 društava za snabdjevanje. Sindikalni pokret među ženama je oživio.«⁹

Kakav je režim uvodila Komuna u tvornice koje su bile predane na upravljanje radnicima?

19. aprila 1871. je Komuna izdala dekret u kojem se obratila radničkim sindikalnim komorama sa zahtjevom, među ostalima, da podnesu:

»... 2) Izvještaj koji donosi praktičke uvjete da se odmah stave u pogon tvornice, i to ne više pomoću dezertera (poslodavaca, R. S.), nego pomoću kooperativne asocijacije radnika, koji su u njima zaposleni.

3) Plan za stvaranje kooperativnih radničkih udruženja.

4) Da uspostavi arbitražni sud, koji će kod povratka spomenutih poduzetnika utvrditi uvjete za preuzimanje tvornice po radničkim udruženjima i utvrditi odštetu koju će udruženja platiti poduzetnicima.«

U jednom drugom izvještaju se govori o stvaranju komisije koja će se baviti svim radnim problemima, ali koja neće biti jednostavni državni savjet:

»Komisija nije bila obični organ vlade, koji prima od nje naloge, nego je prije bila oruđe naroda, radnika, kanal pomoću kojega Komuna izražava svoje potrebe; i Komuna je morala, naravno, da tim željama obrati pažnju.«

U samim radionicama, koje su bile pod kontrolom Komune, nastojalo se uvesti oblike učestvovanja radnika u upravljanju, iako je inače upravljanje bilo povjereno direktorima i nadzornicima. Pa se tako u dekretu koji se odnosi na radionicu oružja kaže:

»Jednom sedmično morat će komitet, koji je sastavljen od direkcije i od pet radnika koji su kao delegati poslani da joj pomažu, poslati izvještaj koji govori o interesima radionice.«¹⁰

Marx smatra da je Komuna započela djelo »oslobođenja rada«, ali da njeno težište pada na političku organizaciju, i u tom pogledu ona je samo »politički oblik društvene emancipacije«, dakle »organizirano sredstvo akcije«, koja prolazi kroz razne faze. Tako

⁹ Pol Luj, »Istorija socijalizma u Francuskoj«, str. 211—212.

¹⁰ Izvaci iz »*Pariser Komune 1871. Berichte und Dokumente von Zeitgenossen*«. Archiv sozialistischer Literatur 12, Verlag Neue Kritik, Frankfurt 1969, str. 308—310, 315.

»ona zna, piše Marx, da zamjena ekonomskih uvjeta ropstva rada uvjetima slobodnog i udruženog rada može biti samo progresivno djelo vremena (taj ekonomski preobražaj); zna da ti uvjeti zahtijevaju ne samo promjenu proizvodnje nego i novu organizaciju proizvodnje, ili, bolje reći, izbjavljenje (oslobođenje) društvenih oblika proizvodnje u sadašnjem organiziranom radu (stvorenom suvremenom industrijom) od ropških okova, od njihovog sadašnjeg klasnog karaktera, kao i harmoničnu nacionalnu i internacionalnu koordinaciju društvenih oblika proizvodnje. Radnička klasa zna da će ovaj proces preobražaja biti stalno usporavan i ometan otporom stečenih prava i klasnih egoizama. Ona zna da sadašnje 'stihijsko djelovanje prirodnih zakona kapitala i zemljišne svojine' može biti zamijenjeno 'stihijskim djelovanjem zakona društvene privrede slobodnog i udruženog rada' samo pomoću dugotrajnog procesa razvoja novih uvjeta, kao što je bilo zamijenjeno 'stihijsko djelovanje ekonomskih zakona ropstva' i 'stihijsko djelovanje ekonomskih zakona kmetstva'. Ali, radnička klasa zna u isto vrijeme da se ogromni koraci na tom putu mogu izvršiti odmah (!) pomoću političke organizacije u obliku komune i da je nastalo vrijeme da započne taj pokret u svom vlastitom interesu i u interesu čovječanstva.«¹¹

Marx stavlja, dakle, težište na političku organizaciju Komune kao preduvjet ekonomskog oslobađanja. To je onaj vid koji su prudonisti formulirali u svojoj teoriji o »federalizmu«. Izgleda da je federalizam, po mišljenju H. Lefebvrea, a vidimo i po Marxovom mišljenju, onaj vid Komune koji je najviše došao do izražaja, naime kao antiteza dosadašnjoj organizaciji državne vlasti, autoritarne i centralizirane. Zanimljivo je da su u federalizmu najraznovrsnije idejne i političke tendencije, čak i one vrlo autoritarne kao blankističke, našle svoj zajednički nazivnik.¹²

¹¹ Karl Marx, Prva skica za »Građanski rat u Francuskoj« u »Proleterska revolucija«, str. 103—104.

¹² »Nakon čitanja ovih dokumenata (Internacionale), i usprkos izvjesnim rezervama, dolazimo do zaključka, što se tiče Internacionale i internacionalista, da su oni dali pariškom pokretu revolucionarni sadržaj, socijalistički i proleterski, kao i njegovim direktnim izdancima (Centralnom komitetu, zatim Komuni), idejama i institucionalnim oblicima (izabrana gradska skupština se naziva republikanskom vladom). Ali oni nisu upravljali društvenim silama, pripremili i usmjerili pokret. Internacionala pokušava zbrkano da intervenira kao politička partija, ali ne uspijeva u tome. Budući da je više pokret nego politička organizacija, ona samo na neodređen način zacrtava djelatnost jedne takve partije. Jedina ideologija koja predstavlja politički projekt tada je federalizam, i to usprkos svemu što možemo reći o apolitičnosti i reformizmu prudonista. Tko se nije 1870—1871. pozivao na Proudhona? Uzrok takvom stanju, formuliranom od dvojice naročito objektivnih historičara marksista, čini nam se da smo osvijetlili«. (H. Lefebvre, »La Proclamation de la Commune«. Lefebvre ima u vidu studiju Jean Bruhat, Jean Dautry, Emile Tersen, »La Commune de Paris«. Ed. Sociales, 1960. Izdavačka kuća francuske Komunističke partije.)

Ono što je bitno za federalizam je antietatizam, dakle pretpostavljanje ideje *decentralizacije* političkog sistema i uvođenje neposredne demokracije kao federacije autonomnih komuna. U tom pitanju, izgleda, da je postignuta najveća suglasnost među raznim ideološkim strujama u Pariškoj komuni. Tako, na primjer, u Komuni će doći do izražaja tradicija slobodnog komunalnog sistema kao suprotnosti centraliziranoj monarhijskoj vlasti u Francuskoj, tradicija koja ima čisto republikanski karakter, pa čak i reakcionarni, i nema veze s revolucionarnim pokretom. U svim revolucionarnim pokretima u Parizu od 1792. do 1871. pojavljuje se ime komune, kao oblika u kojem pariški puk izražava svoju težnju za slobodom. Prudonisti vide u pojavi Komune oslobođenje svih komuna u Francuskoj. Za blankiste i neojakobince je ona naprosto izraz patriotizma. Anarhisti, učenici Stirnera i Bakunjina, koji su imali utjecaj na neke sindikate (tipografi) i bili utjecajni naročito u nekim gradovima, kao Lyonu, Marseilleu, također vide u uništenju države neposredni zadatak. Blankisti, prudonisti, anarhisti, sitnoburžoaski liberali — svi vide u Komuni rušenje jednog centralističkog i antirepublikanskog poretka. Lefebvre ovako rezimira glavne idejne težnje raznih frakcija u Komuni:

»Za prudoniste, Komuna i federalizam znače decentralizaciju. Za blankiste, to je revolucionarna Komuna od 1792. i 1793., koja je žarište Republike, jedne i nedjeljive, diktatorske i centralizirane. Za posljednje furjeriste, to je ostvarenje falansterija, jezgra novog društva. Za internacionaliste, to je sve ovo zajedno i nešto više; za neke koji su prudonisti po inspiraciji, to je nejasno generalizirano samoupravljanje; za druge, to je dosta uopćeni komunizam o kojemu sanjaju; za još neke druge, to je diktatura proletarijata. Za sve, osim za neojakobince i blankiste, i tu dolazimo do bitnoga, to je uništenje postojeće centralizirane države i uspostavljanje jedne nove države koja odumire.

...Dodajmo da socijalizam internacionalista oscilira između neposrednih zahtjeva (koji se odnose na noćni rad, smanjenje radnog dana itd.) i vizije univerzalne Republike. Isto tako blankisti oklijevaju između permanentne revolucionarne akcije u čistom stanju, pozivajući se na hebertističku komunu iz 1793. i jakobinskog centralizma, protivnika žirondističkog federalizma. Ni blankisti ni internacionalisti nemaju jasnu teoriju o državi, iako se želi slomiti postojeću državu, pa su prevladavajuće tendencije u smjeru stvaranja jedne države koja odumire. Ova tendencija se nameće. Ona sebi krči put. Ona ne posjeduje političku teoriju; ona nije ideološki, a još manje pojmovno razrađena. I to s očitim razlogom: teoriju o odumiranju države izvući će, sa svom

jasnoćom i širom razradom, tek Marx na osnovu iskustva od 1871. Ovo se iskustvo, dakle, odigrava u velikoj zbrci, svojstvenoj spontanom i stvaralačkom životu.«¹³

Revolucionarni sindikalizam i guild-socijalizam

Posljednja trećina 19. vijeka prolazi u znaku intenzivnog organiziranja radničke klase, kako u sindikalnom tako i u političkom pogledu, kako bi se prevladala dotadašnja raspršenost i konfuzija koja postoji kako u pogledu organizatorskih principa, tako i u pogledu ekonomskih i političkih ciljeva. Organiziranje radničke klase, u koju sve više prodiru ideje marksizma, odigrava se u znaku dominantne protivurječnosti u radničkom pokretu tog doba, naime između revolucionarnog sindikalizma i političkog reformizma, protivurječnosti koja vuče svoj korijen iz prethodnog razvitka radničke klase, a koja će se razrješavati, teorijski i praktički, u smislu ujedinjavanja ovih dviju tendencija, pri čemu će svaka sačuvati svoju relativnu samostalnost. Radi se o protivurječnosti koja odražava i dva nivoa klasne borbe: neposredni klasni (protiv ekonomske eksploatacije u proizvodnji) i društveno-klasni ili historijski (protiv političke dominacije građanske klase, a za socijalističku revoluciju). Radnička klasa u tom periodu još vjeruje da do ekonomskog oslobođenja može doći na osnovu svojih sindikalnih organizacija i neposrednih oblika klasne borbe, kao što su štrajk, sabotaža i slično, te da joj je politička organizacija nepotrebna. Ona je prožeta dubokim nepovjerenjem prema buržoaskoj državi, a s tim u vezi i prema svim oblicima legalne, parlamentarne borbe u društvu, koja vodi do toga da se od vladajuće klase istrgnu reforme u cilju poboljšanja položaja radničke klase. U toj situaciji idejni i politički razvoj radničkog pokreta će ići u smjeru oblobađanja od jednostranog »ekonomizma«, a za politizaciju pokreta, kao i od »političkog reformizma«, vjerovanja da se parlamentarnim putem i parlamentarnom većinom može doći do ukidanja klasne dominacije buržoazije.

Revolucionarni sindikalizam ponikao je u Francuskoj iz tradicije radničke klase i revolucionarne borbe. U njemu nalazimo podjednako povijest sankiloterije, revolucionarne borbenosti gradskog proletarijata, koji je doživio tri poraza — u Lyonu 1831—1834, junskom ustanku u Parizu 1848. i za vrijeme Komune 1871. U ovom periodu postoji jaka tradicija radničkih društava (*compagnonnages*) i udruženja za međusobnu pomoć, koja se nakon Komune naglo organiziraju kao sindikalne komore. Sindi-

¹³ H. Lefebvre, op. cit., str. 137—140.

kalna organizacija u Francuskoj išla je pod ruku s organizacijom *Burza rada* (Bourse du travail), čiji najznačajniji organizator i ideolog postaje *Fernard Pelloutier* (1867—1901).¹⁴

¹⁴ Prvu ideju o burzama rada iznio je belgijski liberalni ekonomist *Gustave de Molinari* u jednom članku 1843. On je kasnije, 1893. objavio poveću knjigu »Les Bourses du Travail«. U svojim mladenačkim spisima predlaže osnivanje burzi rada koje bi se bavile transakcijama radnika onako kao što se trgovačke burze bave transakcijama vrijednosnih papira. U glavnim bi se industrijskim i poljoprivrednim centrima osnivale takve burze rada sa ciljem da tamo svakoga dana mogu doći radnici i poslodavci da vide gdje postoji potražnja ili ponuda radne snage. Cijena radne snage bila bi izvršena svakoga dana prema oscilacijama na tržištu. Dakako, da u to vrijeme sindikati još ne kontroliraju tržište radne snage i ne nameću stabilnost nadnica. Međutim, već i takvo obavještanje o cijenama radne snage moralo je utjecati, po mišljenju *Molinarija*, na izjednačavanje nadnica, jer bi se isključila poslodavačka samovolja u određivanju cijena.

Ideja o burzama rada bila je u početku loše primljena od radništva, a i sami sindikati nisu bili raspoloženi za njih sve do 1887. Sindikati su se bojali da bi policija mogla lakše pratiti kretanje radne snage pomoću javno izvještenih lista o ponudi i potražnji. Istina je da je policija često ubacivala svoje agente među anarhiste i druge ekstremističke grupacije. Međutim, nakon zakona o burzama rada, koji je uveo *Waldeck Rousseau* 1884, one su se počele naglo širiti, a sindikati su često u svojim prostorijama otvarali i burze rada. I obratno: uz burze rada stvarane su i sindikalne podružnice. 1892. održan je prvi kongres burza rada u Francuskoj, a 1895. osnovana je Generalna konfederacija rada (CGT), u kojoj su anarhisti brzo došli do velikog utjecaja. *Fernand Pelloutier*, po zanimanju najprije novinar, sasvim se predao organiziranju burzi rada i na tom je poslu ostao sve do svoje smrti, 1901. Zahvaljujući njegovom organizacionom talentu burze rada postale su oko 1900. najbrojnija organizacija francuskog proletarijata. Pored anarhista, i druge tendencije, socijalističke i revolucionarne, imale su u njihovom rukovodstvu svoje predstavnike. *Pelloutier* je zastupao dogmu pune sindikalne nezavisnosti radnika, to jest »antipartijski pansindikalizam« (*Dubieff*). Od njega potječe onaj poznati stav protiv političkih organizacija i protiv svakog oblika vlasti: »Sada je naš položaj u socijalističkom svijetu slijedeći: proskribirani smo od »Partije«, jer nismo manje revolucionarni od *Vaillanta* i *Guesdea*, a isto smo tolike pristalice ukidanja individualnog vlasništva, ali smo pored toga ono što oni nisu: pobunjenici u svakom času, ljudi doista bez boga, bez gospodara i bez domovine, nepomirljivi neprijatelji svakog despotizma, moralnog i materijalnog, individualnog i kolektivnog, to jest zakona i diktatura (uključujući i diktaturu proletarijata) i strastveni ljubavnici kulture sebe samoga.« (1899)

Revolucionalni sindikalizam širio je svoj utjecaj izvan Francuske početkom ovoga vijeka u Njemačkoj (*Robert Michels*), Italiji (*A. Labriola*), u Španjolskoj, naročito u Kataloniji s jakim anarhističkim sindikatima (FAI), u SAD, gdje je stvoren u istom duhu IWW (Industrial Workers of the World) na inicijativu *Daniela de Leona*, *Vincenta Saint Johna* i *Eugenea Victora Debssa*, u Vel. Britaniji i Škotskoj u tredjunionima s listom »The Syndicalist« (*G. Bowman*, *Ben Tillet*, *Tom Mann*), i u drugim nekim zemljama, što sve pokazuje da revolucionarni sindikalizam nije bio samo francuska pojava. *F. Pelloutier* je umro prije nego što je došlo do pune ekspanzije revolucionarnog sindikalizma, koji je bio prinuđen da rješava onu dilemu u kojoj je *Pelloutier* ostao zatvoren: između sindikalističkog izolacionizma (neprijateljstvo prema političkim organizacijama) i ideološkog pansindikalizma (postavljanje sindikata kao jedine revolucionarne organizacije, ali i kao organizacione okosnice buduće društvene organizacije). Ovu dilemu nije ni kasnije uspio

Francuska privreda zaostajala je po svojoj industrijskoj koncentraciji iza engleske. U njoj je prevladavala mala industrija, i zato su zanatlijske koncepcije još prevladavale kod radništva. Revolucionarni sindikalizam stoji pod utjecajima prudonističkih ideja, anarhističkih tendencija, pa ga se u početku naziva i »anarho-sindikalističkim«, iako se on od anarhizma u svojoj najutjecajnijoj fazi ogradio. *H. Dubieff* upozorava da je još 1900. u Francuskoj prevladavalo malo poduzeće, tako da je u prosjeku na jednoga gazdu dolazilo četiri radnika, a devet poduzeća od deset zapošljavalo je manje od deset radnika. Zanatlijska je proizvodnja u industriji jača od krupne proizvodnje. Tako su radnici koji rade u obučarstvu brojniji od rudara, a krojači su isto tako brojni kao i građevinari. To određuje i ideološku orijentaciju radničke klase. Ideal je prudonista bila mala radionica, a ne tvornica, pa tvornički radnici često puta bježe u manje radionice, gdje se osjećaju slobodniji i bliže mogućnosti da i sami postanu jednoga dana gazde. Razumije se da proletarizacija upravo ovog tipa radnika izaziva sklonosti žestokim reakcijama, pa im propovijedanje »direktne akcije« i upotrebe nasilja postaje blisko. »Mogli bismo, dakle, kaže *Dubieff*, formulirati jednu vrstu socio-profesionalnoga determinizma, naime da je kvalificirani radnik u manjim poduzećima, koji pripada proletarijatu sa gradskom tradicijom, sklon anarhizmu ukoliko nije reformističan, dok je specijalizirani (priučeni) radnik u velikim poduzećima, novi proleter iskorišten iz seoskog života, sklon socijalizmu ili socijalizaciji.«¹⁵

U Francuskoj se od 1867. osnivaju sindikalne komore koje zauzimaju mjesto ranijih radničkih društava, neke s potporom *Louisa Napoleona* a druge samostalno, jedne pokazuju više prudonističke mutualističke crte, a druge, više pod utjecajem *Internacionale*, neku vrstu »lijevog prudonizma«, iako je naziv pogrešan, budući da su revolucionarno orijentirani, što nije bio slučaj s *Proudhonom*. Revolucionarno krilo prudonizma poslije 1872. dolazi pod utjecaj anarhizma i bakunjinizma. Nakon poraza Komune i raspada Prve internacionale ove sindikalne komore postaju temelj revolucionarnog pokreta proletarijata, i zadržat će taj karakter naročito u vrijeme kad reformizam socijalne demokracije sa slučajem *Millerand* — prvog socijalista koji ulazi u jednu buržoasku

razriješiti, pa je uz svoj »ouvrierizam« i antiintelektualizam, iako je većina njegovih ideologa bila iz građanskih srednjih slojeva, ostao bez šire podrške, teorijske i praktičke, koje su neophodne jednom epohalnom revolucionarnom pokretu.

¹⁵ *Henri Dubieff*, »Le syndicalisme révolutionnaire«, *Armand Colin*, Paris 1969, str. 9.

vladu 1894. — sve više ide u smjeru mirne parlamentarne političke borbe s buržoazijom.¹⁶

U posljednjoj dekadi 19. vijeka kapitalizam se nalazi u velikoj ekspanziji, to je »belle époque« francuskog kapitalizma, profiti rastu, a radnička se klasa i zanatlije pauperiziraju, jer propadaju mala poduzeća i zanatlijske radionice i udruženja. Akcija radnika je ofanzivna, ali je više praktički orijentirana, to jest više na neposredne ciljeve nego na ideološke sadržaje, pa se može reći da je revolucionarni sindikalizam, iako se rukovodi s nekoliko odlučnih načela, više određena praksa nego doktrina.

Masovno organiziranje radnika u sindikatima, i ujedinjenje u opći savez, CGT (Confédération générale du travail) 1895, pada zajedno s organiziranjem francuske socijalističke partije, čiji je glavni teoretičar marksist *Jules Guesde*. Nalazimo se, dakle, u fazi kad se stvaraju masovne ekonomske i političke organizacije proletarijata, i to ne samo u Francuskoj već i u Vel. Britaniji, Njemačkoj, Italiji i drugim zemljama. Izvjestan antagonizam koji se stvara između sindikalnog i političkog pokreta možemo promatrati u svim zemljama, ali je on najizrazitiji u Francuskoj, iz koje je djelovao i na druge, čak i razvijenije zemlje, kao što je Engleska.

U periodu između 1880. i 1890. nastao je u francuskom radničkom pokretu jaki razdor između »dva socijalizma«: između »naučnog socijalizma« ili političkog socijalizma, koji je zastupao *Jules Guesde*, a koji je težište političke borbe vidio u organiziranoj političkoj partiji i u osvajanju države, i »radničkog socijalizma« ili »ouvrierizma«, koji je bio pod utjecajem *Proudhona* i *Bakunjin*a (djelomično), a više pod utjecajem revolucionarne tradicije radničke klase koja se oslanjala na vlastitu akciju i gajila nepovjerenje prema svim političkim strankama, uključujući tu i novoosnovanu socijalističku partiju. Anarhisti su stekli utjecaj u sindikatima koristeći upravo ove spontane tradicionalne tendencije radničke klase.

Sukob između anarhosindikalista i socijalista pod vodstvom *Guesdea* nastao je u pogledu odnosa između političke organizacije i sindikalne organizacije. Teoretičari prvoga (*Tortelier*, *Aristide Briand* i naročito *Fernand Pelloutier*) razradili su teoriju generalnog štrajka, kao glavnog oruđa pomoću kojega će proletarijat osvojiti vlast. *Pelloutier*, kao glavni čovjek u organizaciji burzâ rada, utjecao je u velikoj mjeri i na organizaciju sindikalnog pokre-

¹⁶ H. Dubieff upozorava da nije korektno izjednačavati revolucionarni anarhizam s »anarhosindikalizmom«, jer, iako su anarhisti bili brojni, »anarhosindikalizam ima uže značenje od revolucionarnog sindikalizma i mogao bi zamaglit njegovu veliku raznolikost«. (Op. cit., str. 6.)

ta, jer su se sindikalne komore redovito osnivale usporedo sa burzama rada, i obratno. *Guesdeisti* su također počeli osnivati sindikate, pa su 1886. osnovali Federaciju sindikalnih komora, ali je *Guesdeizam* akciju sindikata usko podređivao akciji socijalističke partije, jer je smatrao da pretenzije sindikata da djeluju na nivou politike nije u skladu sa djelovanjem sindikata i da može samo stvarati nered. Tako se razvila borba za autonomiju ili subordinaciju sindikata u odnosu na političku partiju. Velik utjecaj u nekim sindikatima (tipografiji) imali su pozitivisti, koji su zastupali *ouvrierizam*, potrebu da radnička klasa stvori jedno novo »sociokratsko društvo«, ali su odbacivali svaki oblik političke organizacije, pa su se u tome slagali s anarhistima. Pitanje generalnog štrajka bilo je predmet mnogih sukoba na sindikalnim i socijalističkim kongresima, pa je na nekima usvajan, a na nekim drugima odbacivan. Značajnu ulogu je odigrao kongres CGT-a u Amiensu (1906) koji je potvrdio načela revolucionarnog sindikalizma: nezavisnost sindikata u odnosu na političke organizacije, generalni štrajk kao sredstvo klasne borbe u cilju osvajanja vlasti, i da oslobođenje radničke klase mora biti njeno vlastito djelo. Poslije 1908. sindikalizam ulazi u fazu krize. Mnogi štrajkovi su krvavo ugušeni. *Clemenceau* postaje specijalist za razbijanje radničkih štrajkova, a sa godinom 1914. dolazi do raspada revolucionarnog sindikalizma, i njegovo radikalno krilo prilazi boljševicima (*Sorel*, *Berth*, *Péricat*, *Monmousseau*, itd.)

Koje su bile osnovne ideje revolucionarnog sindikalizma? Navest ćemo samo one koje su se održale do danas u raznim oblicima.

Odnos između sindikalizma i socijalizma *Hubert Lagardelle* u predgovoru jednom kolektivnom djelu ovako objašnjava:

»Ako je borba klasa čitav socijalizam, možemo reći da je čitav socijalizam sadržan u sindikalizmu, budući da izvan sindikalizma nema klasne borbe...

Parlamentarni socijalizam — bilo u vidu revolucionarnom ili reformističkom — živio je od iluzije da su partije politički izraz klase i da ove nalaze u parlamentu mehanizam koji registrira odnos njihovih međusobnih snaga. Ali je iskustvo pokazalo da su partije, daleko od toga da budu kopija klase, raznorodna mješavina elemenata posuđenih iz svih društvenih kategorija, te da ne postoji odnos između političkog utjecaja socijalističkih partija i realne snage radničke klase. U stvari, parlamentarni socijalizam ne samo da nije stvorio jaz između proletarijata i buržoazije, već je postao jedan od konstitutivnih faktora države i jedan od agenata solidarističke akcije demokracije.

Anarhistički socijalizam, usprkos svojim smjelim pobunama, nije imao jasno shvaćanje o klasama i klasnoj borbi. Ne poznavajući

dobro ekonomiku, on se obratio svim ljudima bez razlike i usmjerio je svoj glavni napor na individualnu reformu pomoću iluzornog postupka kao što je književno, racionalističko i znanstveno odgajanje. Ali je sentimentalna i apstraktna negacija principa autoriteta i države nesposobna da umanji tlaćeću snagu svih moći za prinudu, koje se može ukloniti samo konkretnim djelima revolucionarnog proletarijata. Tako se dogodilo mnogim anarhistima, koji su se opajali ideološkom kulturom i literarnim predrasudama, da su se nesvjesno hranili intelektualnom supstancom buržoazije i vezali se, zbog zajednice ideja, uz svijet od kojega su se odvajali energijom čina.

Sindikalizam, naprotiv, zahvaća radničku klasu u njenim borbennim formacijama. On je smatra jedinom klasom koja je sposobna, zbog svojih životnih uvjeta i potvrđivanja svoje svijesti, da obnovi svijet, ali pod uvjetom da ostane strana buržoaskom društvu. On uzima proizvođače u samim okvirima radionice i grupacijama koje ju produžavaju: sindikatima, federacijama, burzama rada, itd., i organizira pobunu protiv vlasti gazda; poričući moć i zakon, obogaćujući funkcijama radničke ustanove, on rastvara državu i oduzima joj njezine prerogative; pomoću generalnog štrajka razara, iz sata u sat, postepeno u skladu s akcijom, lažnu tvorevinu klasnog jedinstva za kojom ide demokracija; on konačno utjelovljuje posebne ideje proletarijata, to jest onu cjelinu pravnih osjećaja što se rađaju u srcu borbe i koji tvore temelj jednog novog prava, prava društva bez gospodara...

Sindikalizam je lišen svakog utopizma u tom smislu što podređuje svoju pobjedu čitavom skupu prethodnih uvjeta i, očekujući da se oni ispune, ima ulogu da vrši stalno obnavljanje u svijetu.

Nema više dogmi niti formula; nema više praznih diskusija o budućem društvu; nikakvih kompendijskih planova o društvenoj organizaciji; već smisao za borbu koja se osvještava kroz praksu, jedna filozofija akcije koja daje prvo mjesto intuiciji, i koja proklamira da najobičniji radnik, uključen u borbu, zna više nego najučeniiji doktrinari sviju škola.

Nema mjesta u tom shvaćanju za utopijske sanjarije, koje u određenom času objavljuju preokret u društvu. Već proizvođači uključeni u sindikalnu borbu znaju po instinktu da se neće izvršiti nikakva promjena izvan njihove volje i njihove organizacije, te da će spontane tvorevine života biti uvijek mnogo bogatije od čudesnih pronalazaka fabrikana sistema. Dovoljno je da se borbene sposobnosti proletarijata stalno drži budnima i da on nikad ne izgubi pustolovnu energiju koja stvara osvajače.¹⁷

¹⁷ H. Lagardelle, »Syndicalisme et socialisme«, predgovor. M. Rivière, Paris 1908. (Vidi Dubieff, str. 114—118.)

Ovdje su na veoma sažet i jasan način izražene glavne ideje kojima se rukovodi revolucionarni sindikalizam. Vidimo da je njegov bitni stav: izvođenje revolucionarne akcije iz ekonomske borbe proletarijata pomoću klasnih ekonomskih (sindikalnih i sličnih) organizacija, i određeno nepovjerenje prema političkim organizacijama, što je naročito bilo izazvano »ministerijalizmom« (ulaskom Milleranda kao prvoga ministra socijalista 1894. u buržoasku vladu) i političkim reformizmom (u kojemu su Bernstein u Njemačkoj i Jaurès u Francuskoj igrali glavnu ulogu). Sindikalizam će vjeru u klasnu osnovu svoje borbe isticati uvijek kao tendenciju da sačuva autonomiju ili neutralnost prema političkim socijalističkim partijama, da ne postane njihovo oruđe ili transmisija. Taj stav neutralnosti je došao do izražaja i u Amienskoj karti 1908. gdje se kaže:

»... Kao posljedicu (odluka) u odnosu na pojedince, Kongres ističe punu slobodu sindikalaca da sudjeluju, izvan korporativnih grupa, u onim oblicima borbe kakvi odgovaraju njihovim filozofskim ili političkim shvaćanjima, ograničavajući se na to da od njih traže zauzvrat da ne uvode u sindikat mišljenja koja zastupaju izvan njega.«

Nepovjerenje prema političkoj partiji nije dolazilo samo od bojazni da se radnički pokret ne zarazi parlamentarizmom i reformizmom, već i od otpora *centralizmu*, kojega je u pitanjima organizacije isticao Guesde. Tako *F. Berth*, koji će kasnije pristati uz boljševike, piše:

»Čemu ovaj prezir guesdeista prema sindikatu i štrajkovima? Ne treba se varati: ovaj prezir proizlazi iz izvanredne ljubavi za jedinstvo, centralizaciju i red (znamo kako je francuska radnička partija voljela da se ističe kao stranka reda nasuprot anarhistima); a to je upravo duh moderne države, kakvu je stvorila francuska revolucija, nakon što ju je zamislila stara monarhija, koji pokreće guesdeiste i koji im čini odvratnim svaki oblik partikularizma... Guesdeizam je bio napor, najparadoksalniji koji možemo zamisliti, pokušaj da se socijalistička intuicija premjesti u buržoaski politički i parlamentarni okvir; besmisleni pokušaj da se radnička klasa premjesti u radničku partiju i, da se vratim svojoj prethodnoj formuli, da se modernoj političkoj državi dade radnički sadržaj.

Da je ovaj pokušaj morao pobaciti, i to jadno pobaciti, nije čudno: to je vječna priča o starom vinu u novim bačvama. Tako da je guesdeizam dokaz na osnovu činjenica, i to najjasniji, najpertenentniji mogući, da je nemoguće socijalizam ostvariti na demokratskom terenu, i dokaz opasnosti po radničku klasu da postane jedna partija, — budući da je demokracija po svojoj biti bur-

žoaska, a političke partije, bez obzira kakve, prirodni su organi buržoaske demokracije. Između socijalizma i demokracije postoji bitna protivurječnost, a to je antagonizam između ekonomskoga i političkoga ili, bolje rečeno, između proizvodnje i države, parazitskog organa par excellence i kvintesencije buržoaske eksploatacije.«

Nasuprot državi i buržoaskoj demokraciji, Berth ističe da radnici moraju imati svoje vlastite organizacije, ekonomske a ne političke prirode.

»To je organizam koji sindikalizam želi istaknuti nasuprot svim organizmima političke prirode koji ga okružuju i eksploatiraju; on smatra da će u sebi rastvoriti i komunu i državu, da bi rodio s punom jasnoćom ekonomsko društvo, konačno oslobođeno od svojeg političkog oklopa. Radionica — slobodna i ravnopravna grupa radnika, vlasnika svojih oruđa za proizvodnju i gospodara vlastite kolektivne snage, koja je dosada bila otuđena u rukama kapitala i države — takvo je za sindikalizam središte i duša socijalističkog društva, u kojem su proizvodne snage, oslobođene svih zapreka, razvijene do svoje najviše moći.«¹⁸

Ekonomska demokracija, kao suprotnost političkoj reprezentativnoj demokraciji, ideal je koji imaju pred očima revolucionarni sindikalisti. Nosioci koncepcije ekonomske demokracije nisu najniže i najmanje svjesne kategorije radništva, lumpenproletariat, kao što se nekada anarhizmu predbacivalo, već su to upravo najrazvijenije kategorije kvalificiranih radnika, onih koji su se u najvećoj mjeri osposobili da preuzmu upravljanje proizvodnjom u svoje ruke.

Ovu sasvim modernu i aktualnu ideju suvremenog »novog sindikalizma« nalazimo već kod *Artura Labriole*, talijanskog predstavnika ovoga pokreta. Govoreći o vezama sindikalizma s »Komunističkim manifestom«, on govori o obogaćivanju radnika, kroz kapitalizam, u pogledu onih kvaliteta koje ima upravljačka klasa. *Arturo Labriola* (ne treba ga zamijeniti s *Antoniom Labriolom*, osnivačem talijanskog marksizma!) kaže:

»Sindikat raste i razvija se samo u epohama kapitalističkog prosperiteta. Pored toga, on vrši selekciju ljudi određenih tehničkih sposobnosti. Odatle dvije posljedice: 1. socijalistička revolucija neće biti moguća nego u periodu velikog napretka industrije (što je garancija protiv rasipanja kapitalističkog nasljeđa); 2. oni koji će preuzeti u ruke upravljanje proizvodnjom posjedovat će

¹⁸ E. Berth, »Les nouveaux aspects du socialisme«. Paris, N. Rivière, 1908 str. 11—17.

sposobnosti koje se traže: uvjet koji ne bi bio ispunjen ako bi revoluciju izvršila jedna 'partija'.«¹⁹ — Podsjetimo ovdje da je Lenjin odgovorio »radničkoj opoziciji« u Sovjetskom Savezu da nema dovoljno radnika koji bi bili sposobni upravljati privredom na načelima samoupravljanja, pa je to bio razlog da se prešlo na upravljanje pomoću Partije i države, sa svim posljedicama koje su nam poznate.

Revolucionarni sindikalizam stavlja kao sredstvo klasne borbe težište na *direktnu akciju* i, u posljednjoj liniji, na *generalni štrajk*. Direktna akcija nije drugo doli svakodnevna borba sindikata protiv poslodavaca. Direktna akcija je »konstantna reakcija radničke klase protiv njene neposredne sredine... Ona znači da se protiv sadašnjeg društva, koje ne poznaje drugo do *građanina*, od sada podiže *proizvođač*. Ovaj je spoznao da se u njegovom sistemu proizvodnje oblikovao jedan društveni agregat i nastoji direktno napasti način proizvodnje da bi ga izmijenio, da bi isključio gazdu i osvojio suverenitet u radionici — bitni preduvjet da bi uživao stvarnu slobodu«. (Emile Pouget)

Direktna akcija počiva na sili i nasilju, pa se uz štrajk javljaju kao oblici klasne borbe i sabotaza, bojkot i »label« (označavanje robe onih poslodavaca koji priznaju sindikat). Međutim, odlučna akcija se vodi kroz generalni štrajk, jer on predstavlja odlučnu bitku za preuzimanje vlasti. O generalnom štrajku vodila se dugo vremena široka diskusija u revolucionarnom pokretu. *Georges Sorel* ga u svojim »Razmišljanjima o nasilju« (1906) smatra mitom koji je sposoban u najvećoj mjeri mobilizirati revolucionarnu energiju proletarijata. Generalni štrajk je »mit u kojem se potpuno iscrpljuje socijalizam, to jest jedna organizacija slika sposobnih da nagonski izazovu sva čuvstva, neophodna u raznim pojavama rata što ga vodi socijalizam protiv modernog društva. Štrajkovi su rodili u proletarijatu najplemenitija čuvstva, najdublja i najsposobnija da ga pokrenu; generalni štrajk ih grupira sva u jednu cjelovitu sliku i zbližavajući ih daje im maksimum intenzivnosti; pozivajući se na veoma žarke uspomene iz pojedinačnih sukoba, on bojadiše s intenzivnim životom sve detalje sadašnje kompozicije prisutne u svijesti. Dobivamo na taj način onu intuiciju socijalizma koju govor ne može dati na potpuno jasnan način — i dobivamo je u cjelini koju neposredno primjećujemo.« (Dubieff, str. 103)

Završit ćemo ovo razmatranje o revolucionarnom sindikalizmu mišljenjem *Rose Luxemburg* o vrijednosti generalnog štrajka kao sredstva klasne borbe. Svoje poznato djelo »Masovni štrajk, par-

¹⁹ Arturo Labriola, citirao E. Berth, u »Le Mouvement socialiste«, 1906. (Vidi Dubieff, str. 215.)

tija i sindikati« ona je napisala neposredno poslije revolucije koja je izbila 1905. u Rusiji. Rosa Luxemburg je željela da ulije više krvi u njemačku socijaldemokraciju, koja je, međutim, i dalje ustrajala na pozicijama socijalreformizma, te su na kongresu u Mannheimu (1906) Rosine ideje bile hladno primljene.

Rosa Luxemburg podsjeća na Engelsovu ocjenu ideje o generalnom štrajku kod Bakunjinu. Engels je prigovorio Bakunjinu da radnička klasa neće nikad doseći onaj stupanj organiziranosti niti dovoljno napuniti štrajkaške kase da bi mogla uspješno započeti generalni štrajk. Rosa primjećuje da je taj prigovor ostao službeno mišljenje socijalne demokracije, ali da su ruski događaji ponešto izmijenili ocjenu ideje o masovnom štrajku. Prije svega, Rosa upozorava da nije moguće »propagirati« masovni štrajk, kao što je nemoguće »propagirati« i samu revoluciju, jer se radi samo o dva krajnja oblika borbe, koji nastaju ne na osnovu nečije »odluke« nego stjecajem povijesnih okolnosti, dakle s izvjesnom spontanošću. Masovni štrajk nije neki »izolirani čin«, već je to »jedan čitav period klasne borbe koji se proteže na godine i možda na desetke godina«. Prema tome, ne može se govoriti najprije o »ekonomskom štrajku« a zatim o »političkom štrajku«, kao o dvije odijeljene faze, jer se oni stvarno isprepliću.

»Politički štrajk i ekonomski štrajkovi, masovni štrajk i parcijalni štrajkovi, štrajkovi sa demonstracijama i borbeni štrajkovi, generalni štrajk u datom sektoru ili štrajk koji pogađa samo jedan grad, bitka za plaće i ulične bitke ili bitke na barikadama — sve se to miješa, dodiruje, ukrštava, stapa: jedno more pojava, stalno pokretno i promjenljivo.«²⁰

Prema tome, masovni štrajk može početi iz političkih razloga i biti podržan ekonomskima, a i obratno, iz ekonomskih razloga a nastaviti se političkom akcijom i zahtjevima.

»Spontani element igra, vidjeli smo, veliku ulogu u svim masovnim štrajkovima u Rusiji, bilo da djeluje kao podstrekač ili kao kočnica. To ne proizlazi iz toga što je socijalna demokracija u Rusiji još mlada i slaba, već stoga što u svakoj posebnoj fazi borbe intervenira tolika količina ekonomskih, političkih i socijalnih faktora, općih i lokalnih, materijalnih i psiholoških, da se ne može odrediti i izvesti svaka od tih posebnih akcija kao što bi se radilo da je riječ o nekom aritmetičkom problemu. Revolucija, čak i onda kad u njoj proletarijat na čelu sa socijalnom demo-

²⁰ Rosa Luxemburg, »Massenstreik, Partei und Gewerkschaften«. Politische Schriften, I. Frankfurt.

kracijom ima rukovodeću ulogu, nije manevar na otvorenom polju, već je to borba u sredini prskanja, raspadanja, neprestanog pomicanja svih društvenih temelja.«²¹

U duhu ove teorije o masovnom štrajku, proletarijat mora »hodati s obje noge«, kako se izražavala Rosa Luxemburg, naime voditi podjednako ekonomsku, kao i političku borbu, a u čemu rukovodeću ulogu ima sama politička partija, pa je teoriju »generalnog štrajka« potrebno korigirati teorijom »masovnog štrajka«, kao oblika *kombinirane političke i ekonomske akcije pod rukovodstvom političke partije*. To je upravo ono što se dogodilo za vrijeme Oktobarske revolucije. To je bio u velikoj mjeri slučaj i s masovnim štrajkom u Francuskoj 1968. godine, s tom razlikom da rukovodeća politička partija — Komunistička partija Francuske — nije smatrala da je došlo vrijeme krupnijih političkih promjena, te je zakočila politički karakter štrajka. General de Gaulle je ipak načinio tom prilikom jednu političku koncesiju obećavši da će uvesti u privredna poduzeća »participaciju«.

Francuski revolucionarni sindikalizam izvršio je utjecaj u mnogim evropskim zemljama, kao što je vršio utjecaj i na Drugu internacionalu u borbi protiv reformizma. Ta struja bila je dovoljno jaka u Italiji da izazove veliki štrajk u Milanu 1904. i cijepanje socijalističke partije. Utjecaj Georges Sorela bio je naročito jak upravo u Italiji, jer su vođe sindikata često puta bili intelektualci-profesori. Jak utjecaj imao je Sorel u Španjolskoj. U SAD došlo je do sličnog pokreta pod utjecajem ideja D. De Leona, osnivača revolucionarnih sindikata IWW. Ujedinjenje sindikata u tom periodu vršilo se protiv »zanatskih sindikata« koji su bili više kooperativistički i konzervativni, a za »industrijske sindikate«, koji su okupljali u istoj organizaciji sve radnike, bez obzira na vrstu kvalifikacije, pripadnike jedne industrijske grane. IWW se također borio protiv reformizma i ograničenih ekonomskih zahtjeva za poboljšanje plaća i isticao potrebu da se ukine najamni rad kao takav!

Revolucionarni sindikalizam ili, kako se u anglosaksonskim zemljama često naziva, »industrial unionism«, širio se također u Australiji, Kanadi, Meksiku, Irskoj i nekim drugim zemljama. Jedan od njegovih pionira u Vel. Britaniji bio je James Conolly (1870—1916), irski radnički vođa, pogubljen od Engleza za vrijeme Uskršnjeg ustanka u Dublinu 1915. g. On je propagirao ideje Daniela de Leona i utjecao na stvaranje socijalističke Labour-party u Engleskoj kakva je već postojala u Americi. Na pokret u Engleskoj utjecale su ideje Fernanda Pelloutiera i drugih sindi-

²¹ Rosa Luxemburg, op. cit.

kalista. Tako je *Leon Jouhaux*, jedan od francuskih sindikalnih vođa (u mladosti anarhist, zatim marksist i konačno predsjednik socijalističkih reformističkih sindikata Force ouvrière, koji su stvoreni kao opozicija komunističkom CGT-u), poslao kongresu TUC (Trade Union Congress) 1913. slijedeću poruku:

»Agitacija, štrajkovi, sabotaža, bojkot — to su oružja u rukama radnika: uvijek oblici *direktne akcije*... više od 600.000 pobunjenika je regrutirano (pod zastavama CGT)... protiv postojećeg poretka stvari.«

Jedan od prvih značajnih koraka u duhu revolucionarnog sindikalizma načinili su velški rudari za vrijeme štrajka 1912. u deklaraciji »*The Miners' Next Step*« (Slijedeći korak rudara), u kojoj su tražili da se »rudnici predaju rudarima« na upravljanje i suprotstavili se oficijelnoj politici nacionalizacije. I ovdje dolazi jedna od bitnih crta revolucionarnog sindikalizma do izražaja: otpor prema svakoj državnoj intervenciji u upravljanje poduzećima, na što su se oslanjali još ovenisti i drugi kooperativisti, a također i socijaldemokratski reformisti. Velški rudari su smatrali da će država isto tako eksploatirati radnike kao i privatni vlasnici, ali će uz to biti jača od privatnih vlasnika, a to znači i opasnija za radnike. Oni su tražili jedinstvenu sindikalnu organizaciju za čitavu Englesku, za sve grane rudarstva, sa zajedničkim centralnim komitetom, u cilju efikasne borbe protiv poslodavaca. Ta organizacija vodila bi »političku akciju« u lokalnim i nacionalnim razmjerima, sa ciljem ujedinjavanja raznih sindikata u nacionalne i internacionalne unije. Ako se želi uspješno boriti, radnička klasa »mora biti jedna armija a ne jedna gomila«. Decentralizaciju u pregovaranju valja kombinirati sa centralizacijom u vođenju borbe! Razni oblici štrajka, sabotaže i bojkota bit će sredstva da se postigne cilj, koji je uperen protiv profita kapitalista. Međutim, koji je konačni cilj? Konačni cilj je »industrijska demokracija«.

»Ljudi koji rade u rudnicima sigurno su isto toliko kompetentni da ih (rukovodioce) izaberu, kao i dioničari koji nikad nisu vidjeli jedan rudnik. Imati glas u određivanju tko će biti vaš predradnik, rukovodilac, inspektor, itd. znači imati glas u određivanju uvjeta koji će vladati vašim radnim životom... Naš cilj se pomalja pred očima. U prvom redu, svaka industrija potpuno organizirana, da bi se borili za nju i stekli kontrolu nad njome, a zatim da bi upravljali tom industrijom. Koordinacija svih industrija pomoću centralnog proizvodnog odbora, koji će uz pomoć statističkog odjela radi utvrđivanja potreba ljudi izdavati zahtjeve pojedinim odjeljenjima industrije, prepuštajući samim ljudima da odrede pod kakvim uvjetima i na kakav način valja izvršavati

posao. To će značiti stvarnu demokraciju, stvorenu za prave muškarce i žene. Svaki drugi oblik demokracije je iluzija i prevara.«²²

Ove ideje razrađene na sistematski način nalazimo u engleskom *guild-socijalizmu*.²³ Prvi propagatori toga pokreta, *S. G. Hobson* i *A. R. Orage* ovako ga u jednom članku opisuju:

»Vi ste, možda, znatiželjni da doznate što mi podrazumijevamo pod jednom guildom. Guilda je kombinacija svega rada bilo koje vrste, administrativnog, izvršnog i proizvodnog u svakoj pojedinoj industriji. Ona uključuje one koji rade mozgom i one koji pridonose moći rada. Rukovodioci, kemičari, kvalificirani i nekvalificirani radnici, činovnici — svatko tko zna raditi — svi imaju pravo na članstvo. Ovakva kombinacija jasno znači monopol rada. Država, kao povjerenik za čitavu zajednicu, pomoću ugovora (čiji sadržaj će biti zajednički određen) predaje guildi tvornicu, materijal i vrijednosti povezane s tom industrijom. Guilda mora biti nacionalna po svojoj organizaciji i granama. U srednjem vijeku guilde su bile lokalne.«²⁴

Glavni teoretičar guild-socijalizma je *G. D. H. Cole* (1889—1959) i kod njega možemo naći sve bitne ideje kojima se rukovodi ovaj pokret:

- 1) Društvo mora biti izgrađeno na humanim vrijednostima, među kojima sloboda ima ne manje značenje od jednakosti, to jest borba protiv siromaštva mora ići pod ruku sa borbom protiv ropstva, jer »siromaštvo je simptom, a ropstvo je bolest«.
- 2) »Politička demokracija mora biti nadopunjena demokracijom u radionici« — industrijskom demokracijom. Cilj socijalizma nije samo pitanje distribucije, kao što misle »kolektivisti«, već je fundamentalni problem u proizvodnji da se »dade radnicima odgovornost i kontrola nad proizvodnjom, ukratko, sloboda da izraze svoju ličnost u radu, što je njihov način kako se služi zajednici«. »Mi koji se nazivamo guild-socijalistima brinemo se za jednu zajednicu u kojoj će proizvodnja biti organizirana pomoću demo-

²² »The Miners' Next Step«, u knjizi *Ken Coates* i *Tony Topham*, »Workers' Control«. Panther Modern Society, London 1970, str. 14—24.

²³ Riječ guild-socijalizam (guild znači ceh, korporacija) dolazi od djela što ga je napisao kršćanski socijalist *A. J. Penty* pod naslovom »Restoration of Guild System« (1906), gdje se zalagao za povratak na srednjovjekovni sistem zanatstva organiziranog u guildama.

²⁴ *S. G. Hobson* and *A. R. Orage*, »The Bondage of Wagerly«. Open Letter to the Trades Union Congress of 1913. Citirali *Ken Coates* — *Tony Topham*, op. cit., str. 41.

kratskih asocijacija svih radnika u svakoj industriji, povezanih s jednim tijelom koje će predstavljati sve radnike u svim industrijama».

3) Da bi mogli vršiti kontrolu u industriji na demokratski, samoupravljački način, sadašnji sindikati moraju se proširiti do velikih sindikata, koji će obuhvatiti sve radnike u nacionalnim razmjerima. »Sindikati, koji su dosada bili pregovaračka sila, raspravljajući s poslodavcima o uvjetima rada, moraju postati kontrolirajuća sila, jedna industrijska republika. Ukratko, iz pregovaračkih se sindikata moraju razviti proizvođačke gilde...«

4) Nacionalne gilde upravljat će proizvodnjom, ali ne tako da isključe državu, kao što su htjeli anarhisti, nego da postoji jedna vrsta partnerstva između države i nacionalnih guilda. U industrijskoj oblasti on (guild-socijalist) ne želi da sindikate prizna jedna kolektivistička država (država koja se zasniva na nacionalizaciji, a koju Cole smatra »državnim kapitalizmom«, primjedba. R. S.), već da jednu demokratsku državu priznaju nacionalne gilde koje kontroliraju industriju u zajedničkom interesu. Ovo »partnerstvo« mora biti »partnerstvo jednakih, a ne neka koncesija koju može opozvati dobrotvorna ili superiorna država; a da bi to stvarno bile, gilde moraju biti u položaju da mogu pregovarati na istoj nozi s državom«. Između države i guilda mogu postojati samo pregovarački ili ugovorni odnosi, a ne odnosi dominacije.

5) Partnerstvo je države i guilda uvjetovano dvostrukim interesom građana, jednom kao proizvođača a drugi put kao potrošača. Dok se gilde brinu o interesima proizvođača, dotle se država brine o interesima potrošača, točnije, ove organizacije izražavaju njihove interese na demokratski način. Guild-socijalizam jako podvlači potrebu da se interesi proizvođača usklade s interesima ljudi kao potrošača, i to je za njih bitni preduvjet dobro organiziranog društva.

»Prava oblast industrijske organizacije, ističe Cole, jest kontrola proizvodnje i razmjene od strane *proizvođača*: njena funkcija je industrijska u najširem smislu, i podrazumijeva one stvari koje se neposredno tiču proizvođača kao proizvođača — u njegovom radu, najvažnijem i najpotrebnijem dijelu njegova dnevnog života. Ona ne želi da rješava »politička« pitanja: njena prava počivaju na tome da predstavlja proizvođače i da proizvođači moraju vršiti neposrednu kontrolu nad proizvodnjom.

Prava oblast države u odnosu na industriju je izražavanje onih zajedničkih potreba i želja koje pripadaju čovjeku kao *potrošaču* ili korisniku industrijskih proizvoda. Ona ne želi da odlučuje o proizvođačkim pitanjima ili da vrši neposrednu kontrolu nad proizvodnjom; jer njena prava počivaju na činjenici što predstavlja

potrošača, te da potrošač mora kontrolirati raspodjelu nacionalnog proizvoda, ili raspodjelu prihoda u zajednici.«²⁵

Čovjek kao potrošač ima pravo da preko države odlučuje o raspodjeli i prirodi industrijskih proizvoda ili upotrebnih vrijednosti, ali nema pravo da odlučuje o organizaciji proizvodnje. — Vidimo da guild-socijalizam u organizaciju industrijske ili ekonomske demokracije, na temelju samoupravljanja, uvodi veoma važan element — ulogu čovjeka kao potrošača — koja je, na primjer, u jugoslavenskom sistemu jako zanemarena, jer se čitav sistem izgrađuje na čovjeku kao proizvođaču. Naravno da će jedno moderno samoupravno društvo morati podjednako računati o čovjeku kao proizvođaču kao i o čovjeku potrošaču i građaninu, to jest kao čovjeku koji ima da kaže svoju riječ o svim društvenim poslovima.

Guild-socijalizam nije imao mnogo uspjeha u praksi. Istina, izvjesni pokušaji njegove primjene javljaju se za vrijeme prvog svjetskog rata, kada otpor kod radničke klase raste, a vlada je spremna na neke koncesije prema sindikatima, pogotovu što je uživala lojalnu suradnju same Labour-party. Tako je 1915. došlo do osnivanja Građevinarske gilde (Building Guild) i Građevinarskog sindikalnog parlamenta, dakle kod one struke gdje se iz ranijih vremena zadržala jaka kooperativistička tradicija. Glavni centri bili su London, Manchester i Clyde. Građevinarski sindikalni parlament nastao je iz arbitražnih tijela koja su postojala između poslodavaca i radnika, pa je okupljao i poslodavce koji su bili spremni da surađuju na organizaciji guilda. Ovaj parlament su kasnije posvojili Whitley Councili, također arbitražna tijela što su radila na zajedničkim problemima u odnosima poslodavaca i radnika. Optimizam koji je u početku ispunjavao pokret guilda raspršili su daljnji događaji u znaku pooštrenja klasne borbe, jačanja radničkih komiteta u tvornicama i pokreta shop-stewarda, štrajkaškog pokreta, da bi izbijanje Oktobarske revolucije odvelo radikalne elemente iz guild-socijalizma u komunizam, a umjerene laburistima. Iako je radikalna struja bila u manjini, u njoj su bile ličnosti koje su u komunističkom pokretu igrale istaknutu ulogu, kao što su bili Palme Dutt, Page Arnot, William Mellor, Ellen Wilkinson, J. T. Murphy, Harry Pollitt (potonji je bio više aktivan u shop-steward pokretu, u pokretu radničkih predstavnika koji su predstavljali interese radničkih kolektiva u bazi, nezavisno od sindikalnih i političkih organizacija). Nacionalna građevinarska guilda, koja je osnovana 1921, neke od osnovnih ideja pokreta nije niti primjenjivala, na primjer samoupravljanje u radionicama. (U Engleskoj je do primjene samoupravljanja na nivou radionica došlo najprije u rudnicima.) Postgate kaže:

²⁵ G. D. H. Cole, »Self-Government in Industry«. G. Bell Sons, 1920. (prvo izdanje 1917). Citirali Coates-Topham, str. 45—50.

»Londonska guilda i, zatim, Nacionalna guilda (građevinara) nikada nije pala u zamku samoupravnih radionica. Sindikati koji su se udružili u Federaciji imenovali su upravni odbor, koji nije bio odgovoran neposrednom poslodavcu nego svim radnicima u Londonu. Odbor je imao pravo kooptiranja i tako se snabdijevao arhitektima i nadzornicima. Lokalna i nacionalna guilda bila je u punom zamahu. Kuće su građene pod odličnim uvjetima. Njihov kvalitet je bio neosporno dobar, a prisutnost takvog poslodavca (gilde), koji je plaćao i u kišno vrijeme i priznavao ostale dugo tražene olakšice, podignuo je opći standard. Bilo je grešaka, ali je možda najveće dostignuće gilde bilo u tome da je dala građevinarskim radnicima samopouzdanje i pokazala im da su sposobni da rukovode i kontroliraju industriju, samo ako uspiju položiti svoju ruku na nju.«²⁶

Koje je značenje guild-socijalizma za radnički pokret? Možemo ga ovako rezimirati: 1. on je u uvjetima razvijene industrijske i kolektivne organizacije rada postavio u središte oslobođenje čovjeka kao proizvođača pomoću samoupravnih organizacija u radionicama, jer je u tome vidio preduvjet za svestrani razvitak radnikove ličnosti (nezavisno od Marxove teorije »otuđenja u radu«); 2. on je došao do shvaćanja jedne pluralističke i funkcionalističke demokracije, jer je svaka funkcionalna grupacija (proizvođači, potrošači) morala imati svoje suvereno predstavništvo u društvu, što je pretpostavljalo raspodjelu društvene moći na različite grupe; 3. on je istakao ulogu potrošača kao regulatora društvenih potreba i, dosljedno, proizvodnih dobara (ideja koja tek danas sebi krči put, naročito u vezi s »ekološkom krizom«); 4. on je pledirao za industrijsku decentralizaciju u pogledu horizontalne organizacije društva, na nivou komuna, lokalnih i nacionalnih. (»Nacionalna mašinerija za koordinaciju u društvu guilda bitno će se razlikovati od sadašnje države, i imat će malo direktnih administrativnih funkcija. Ona će biti uglavnom izvor nekoliko fundamentalnih odluka u pogledu politike, linija razgraničenja između funkcionalnih tijela... i u slučajevima sporova tijelo koje u zadnjoj instanciji odlučuje... U nacionalnu komunu ulazit će predstavnici nacionalnih guilda, poljoprivredne, industrijske i građanske, i iz regionalnih komuna...«);²⁷ 5. on je razvio strategiju radničke kontrole u smislu postepenog osvajanja sve većeg utjecaja u kontroli poduzeća; uveo je praksu kolektivnih ugovora, što se nekada smatralo vrlo radikalnim, a danas se pretvorilo u običnu reformističku praksu. On je utjecao na suvremene »revolucionarne reforme« koje su važni dio programa današnjeg revolucionarnog sindikalnog pokreta.

²⁶ Citirali Coates-Topham, op. cit. str. 63—64.

²⁷ G. D. H. Cole, »Guild-Socialism Re-Stated«. L. Parsons, London 1920, str. 136—137.

Oktobarska revolucija i uloga sovjeta

S Oktobarskom revolucijom započinje treća faza u razvitku ideje samoupravljanja, i traje do danas. To je faza, kao što znamo iz vlastita iskustva, dubokog pomračenja ideje industrijske demokracije uslijed razvitka etatističkog socijalizma, ali također i uskrsnuća te ideje, najprije u jugoslavenskoj praksi, a zatim i u sve širim razmjerima u svjetskom radničkom pokretu. Da je uvođenje radničkog samoupravljanja u Jugoslaviji 1950. godine bilo primljeno kao neki novitet, kao neko »otkriće« jugoslavenskih komunista, pa čak i kao neka vrsta dubokog skretanja od marksizma-lenjinizma, što je za pristalice etatističkog socijalizma ostalo i do danas, pokazuje samo do koje granice je sindikalna tradicija evropskog radničkog pokreta nakon Oktobarske revolucije bila potisnuta i »zaboravljena«!

Radnički pokret u svojoj revolucionarnoj akciji ostao je vjeran ideji radničkog samoupravljanja i zajedno s organima radničke vlasti — sovjeta i tvorničkim komitetima — spontano ga uvođio. To vidimo na djelu u Rusiji, ali isto tako u Njemačkoj, Poljskoj, Mađarskoj, Italiji, svugdje gdje je dolazilo do revolucionarnog radničkog pokreta i zaposjedanja tvornica po radnicima. Znamo da je Treća internacionala uzela vlast sovjeta i radničko samoupravljanje kao jedan od bitnih dijelova svojega programa.

Od februara 1917, dakle od prvih dana revolucije, vidimo kako se u Rusiji pojavljuju tri oblika »radničke vlasti«: sovjeti radničkih deputata, sindikati i tvornički komiteti. Sovjeti su organi proleterske vlasti i predstavljaju za vrijeme prelaznog perioda, od Februara do Oktobra, »protuvlast« nasuprot Dumi, pa je taj period obilježen kao period »dvoje vlasti« (parlamentarne ili buržoaske i sovjetske ili proleterske). Petrogradski sovjat, koji je prvi osnovan, ujedno je bio prvi koji je potpuno preuzeo vlast u svoje ruke. Sindikati, zabranjeni i rastureni za vrijeme rata, počeli su se ponovo organizirati, ali nisu bili u mogućnosti da rukovode i kontroliraju burni razvitak u tvornicama. Pravi organi neposredne akcije proletarijata u tvornicama bili su tvornički komiteti. Oni su prisilili poslodavce u Petrogradu da priznaju 8-satno radno vrijeme i, brzo se proširivši po čitavoj Rusiji, postali su nosioci *radničke kontrole* u poduzećima.

Petrogradski tvornički komiteti već od aprila 1917. izradili su »tvornički ustav«, koji je doskora postao obrazac za radničku kontrolu u čitavoj zemlji. U tom ustavu je rečeno:

»Tvornički komitet stvara organ koji kontrolira rad direkcije u administrativnoj, ekonomskoj i tehničkoj oblasti. Da bi ostvario ovu prethodnu kontrolu, tvornički komitet šalje jednog svojeg

člana da ga predstavlja kod direkcije, u ekonomskim i tehničkim komitetima kao i u raznim sekcijama tvornice; pored toga, predstavniku tvorničkog komiteta valja predočiti sve oficijelne dokumente uprave, kako bi bio obaviješten o svim pitanjima o budžetu proizvodnje i potrošnje kao i o svim dijelovima proizvodnje koji izlaze i ulaze.«

30. maja 1917. održan je Prvi kongres tvorničkih komiteta koji pokazuje da su oni zamišljeni kao samoupravna tijela radničke klase. Tako se u rezoluciji kaže:

»Tvornički komiteti su borbene ekonomske organizacije i obuhvaćaju na licu mjesta sva radnička poduzeća. Oni se biraju po načelu široke demokracije i imaju kolegijalno rukovodstvo. Njihov je cilj obrana ekonomskih potreba i stvaranje novih radnih uvjeta. Njihovi odnosi sa sindikatima, kao srodnim proleterskim organizacijama, moraju biti usko prijateljski i s praktičkim dobirom.«²⁸

Zadatak tvorničkih komiteta, odnosno radničke kontrole, nije bio samo da se brinu oko radnih uvjeta, nego i da se bore protiv sabotaze proizvodnje od strane poslodavaca, a tamo gdje su oni pobjegli, da preuzmu upravu u svoje ruke. Tendencija preuzimanja poduzeća u vlastite ruke sve se više širila, naročito nakon Oktobarske revolucije, kad su vlast preuzeli sovjeti kao politički organi proletarijata. Dok su u početku tvornički komiteti rješavali prvenstveno pitanja odnosa između rada i kapitala, nakon Oktobarske revolucije oni su se sve više sučeljavali sa zadacima preuzimanja vlasti, uspostavljanjem novih odnosa u proizvodnji, ekonomskom i političkom diktaturom proletarijata.

Pankratova u svojoj analizi upozorava da su od početka došle do izražaja dvije tendencije: jedna koja je htjela radničku kontrolu povjeriti isključivo tvorničkim komitetima, i koju su branili naročito anarhisti i »semi-anarhisti« i, druga, koju su zastupali boljševici, koja je najprije kontrolu povjerila kombiniranim organima, u koje su ulazili predstavnici tvorničkih komiteta, sindikata i drugih radničkih organizacija, a čijim radom je rukovodio Sveruski sovjet radničke kontrole. To je bilo formulirano u dekretu od 14. novembra 1917. Kratko vrijeme nakon toga, već u toku 1918. načinjen je novi korak u smjeru centralizacije kontrole od strane državnih organa. To je došlo naročito do izražaja dekretom o nacionalizaciji poduzeća u junu 1918. Tako se Prvi sveruski kon-

²⁸ Ana M. Pankratova, »Les Comités d'usines en Russie à l'époque de la Révolution (1917—1918)«. Iz časopisa »Autogestion« (4, 1967). Ana Pankratova (1897—1957) je poznata sovjetska historičarka, koja je napisala više djela iz povijesti revolucije i bila jedno vrijeme urednik »Voprosi istorii«.

gres sovjeta nacionalne ekonomije obavezuje da u svim nacionaliziranim i nacionalnim poduzećima bira komisije radničke kontrole, u koje ulaze predstavnici tvorničkih komiteta, sindikata i sovjeta nacionalne ekonomije, koji ujedno kontrolira rad pojedinih poduzeća.

U rezoluciji se kongresa kaže: »Radnička kontrola ne proširuje se samo na inventar sirovina i materijala, na proizvodnju, financije, itd., već utvrđuje također cijene dohotka i provjerava da li poduzeće radi u skladu s planovima izrađenima u sovjetu nacionalne ekonomije. U slučaju da djelatnost nije u skladu s utvrđenim zadacima, organi radničke kontrole bez odugovlačenja obavještavaju regionalni ili pokrajinski sovjet nacionalne ekonomije, a ne odlažu odluke administrativnog savjeta. Sovjet nacionalne ekonomije mora, sa svoje strane, hitno preduzeti sve potrebne mjere kako bi se uklonili uočeni propusti. Radnička kontrola ne odnosi se samo na vlasnika ili šefa poduzeća, već i na radnike, kojima određuje proizvodne norme, odnos u radu i radnu disciplinu. Radnička kontrola shvaćena na ovaj način upoznaje radnike s industrijskom djelatnošću i pridonosi postepenoj i sistematskoj nacionalizaciji pomoću regionalnih sovjeta, sve do ratifikacije poduzetih mjera od strane Vrhovnog sovjeta nacionalne ekonomije.«

Nema sumnje da ove odluke znače stavljanje radničke kontrole pod upravu državnih organa i njihovo pretvaranje u transmisiju za provođenje planskih zadataka i učvršćenje radne discipline među radnicima. U tu svrhu i sam sastav upravnih odbora u tvornicama bit će pod neposrednom kontrolom viših organa. U jednom članu uredbe što ju je donio Vrhovni sovjet nacionalne ekonomije te iste godine kaže se: »U svakoj se tvornici, rudniku, itd. koji su postali vlasništvo republike, formira upravni komitet tvornice. Dvije trećine članova komiteta imenuje regionalni sovjet ili Vrhovni sovjet nacionalne ekonomije (ako je poduzeće direktno podređeno centralnoj upravi); pored toga, sovjet nacionalne ekonomije ima pravo da dozvoli regionalnom ili nacionalnom sindikatu da predloži polovinu svojih kandidata. Jednu trećinu upravnog komiteta biraju sindikalizirani radnici poduzeća. Upravni komitet tvornice mora sadržavati unutar broja tehničkih i trgovačkih namještenika trećinu specijalista.«

Kao što vidimo, u Sovjetskom Savezu se već od 1918. godine prišlo ograničavanju samostalnosti tvorničkih komiteta u njihovoj unutarnjoj organizaciji u poduzeću, a isto tako i u rukovođenju proizvodnom djelatnošću, i to od strane političkih državnih organa kakvi su bili vrhovni sovjeti. Posljednji pokušaj da se pride izvjesnom samoupravljanju načinila je »radnička opozicija« (Šljapnikov i drugi) 1921. god., o čemu ćemo više reći nešto kasnije.

Ana Pankratova vidi u centralnoj kontroli samo oblik »normalizacije socijalističke privrede« i opisuje kako je u toku 1917. došlo do »negativnih pojava« u radu tvorničkih komiteta. Pankratova kaže:

»Administracija tvornica je nastojala kojiput da iskoristi tvorničke komitete povjeravajući im odgovornost za poduzeće, pretvarajući neprimjetno radničke organizacije u svoje agente i pomoćnike. Ako su vlasnici napustili tvornicu, a tvornički komiteti postali silom prilika gospodari, tada su se potonji često približili »poduzetničkom« stajalištu i, zaboravljajući opću ekonomsku korist, branili svoju vlastitu tvornicu, čak ako su druge tvornice bile važnije za državu i bolje opremljene. Konkurencija i tendencija da se iščupaju mršavi resursi koji osiguravaju život poduzeća, stavili su tvorničke komitete u položaj međusobne ekonomske borbe, pretvarajući tako tvornice u »autonomne federacije« semi-anarhističkog tipa. Izvlačeći korist iz takvih tendencija, anarhisti su tražili da direkcija tvornica pređe u ruke tvorničkih komiteta.«

I Pankratova navodi jedan stav anarhista s Prvog sveruskog kongresa tvorničkih komiteta:

»Kontrola proizvodnje i komisije za kontrolu ne smiju biti samo oni koji provjeravaju, već moraju u sadašnjem času biti ćelije budućnosti, koje već od sada pripremaju prelaz proizvodnje u ruke radnika.« Boljševici su prigovarali ovim anarhističkim tendencijama da umjesto »republike sovjeta« pripremaju »anarhističke snove o samostalnim proizvodnim komunama« (vidi Stepanov, u brošuri »Od radničke kontrole do radničkog samoupravljanja«).²⁹

Protiv jedne piramidalne organizacije radničke kontrole, za koju Lozovski kaže da je postojala više na papiru nego u stvarnosti, jer su tvornički komiteti doista kontrolirali situaciju u bazi, *Didier L. Limon* navodi da su ustale tri struje u ruskom radničkom pokretu, zastupljene u sovjetskoj organizaciji vlasti. Jedna je bila sastavljena od neboljševika, druga od boljševika koji su radili u sindikatima, a treća od boljševika iz samog centralnog komiteta, takozvana frakcija »lijevih komunista«. Ostavit ćemo po strani neboljševičke struje, među kojima je najvažnija bila anarhistička, jer je bila brzo potisnuta i nije igrala veću ulogu u organizaciji sovjeta (nakon ustanka u Kronstadtu bila je uništena kao »kontrarevolucionarna«), pa ćemo se zadržati samo na onima u okviru boljševičke partije.³⁰

²⁹ Svi navodi od Pankratove, op. cit. u »Autogestion«, str. 52—54.

³⁰ Veoma je zanimljivo svjedočanstvo poznatog sociologa *Georgesa Gurvitcha*, aktivnog učesnika u revoluciji od 1917, o utjecaju prudonizma na ruski rad-

Pod utjecajem prudonističkih ideja bio je očito i prvi »Praktički priručnik radničke kontrole«, što ga je izdao neboljševički dio rukovodstva Sveruskog sovjeta tvorničkih komiteta, jer su u njemu jasno došle do izražaja »ouvrierističke« ideje svojstvene revolucionarnom sindikalizmu. Među raznim komisijama, koje ovaj »Priručnik« predviđa za vršenje radničke kontrole, centralno je mjesto dobila komisija za kontrolu proizvodnje a u kojoj dolaze do izražaja težnje da se »radnička kontrola« pretvori u »radničko upravljanje«. Tako je ova komisija pozvana da »uspostavlja vezu između raznih odjeljenja u tvornici«, da provjerava »tehničko stanje alata«, da ispituje »koeficijent eksploatacije«, da daje »mišljenje o oštećenosti postrojenja«, da odredi »broj radionica, radnika, amortizaciju strojeva i zgrada, kamate na kapital, plaće čič-

nički pokret i na formiranje prvih sovjeta. Na jednom kolokviju u Bruxellesu 1965. posvećenom pitanjima radničkog samoupravljanja, G. Gurvitch je rekao:

»Međutim, Francuska nije jedina zemlja u kojoj su se postavili problemi revolucionarnoga sindikalizma. Mislim naročito na jednu drugu zemlju, iz koje potječem, na Rusiju, a u kojoj su ove ideje bile konkretizirane 1905. stvaranjem prvih radničkih sovjeta. Oni su postavljeni po drugi put za vrijeme Kerenskijeve privremene vlade, i zatim treći put za vrijeme sovjetske vlade. I ja mogu posvjedočiti o izvanrednom prodiranju prudonističkih ideja kako među ruskim intelektualcima tako i među ruskim radnicima. Što se mene tiče, nisam postao prudonist u Francuskoj, već u Rusiji, pa ako sam došao u Francusku, to je stoga da bih bolje probudio svoje znanje o Proudhonu. Ja nosim, dakle, jedno neposredno lično svjedočanstvo: prve sovjetske sovjet organizirali su prudonisti, oni prudonisti koji su dolazili iz lijevih elemenata socijalno-revolucionarne partije ili lijevog krila ruske socijalne demokracije. Oni nisu mogli uzeti ideju o revoluciji pomoću sovjeta u bazi od Marxa, jer je ta ideja bitno prudonistička. Budući da sam ja jedan od organizatora ruskih sovjeta 1917, to mogu govoriti poznavajući stvari. Sjećam se prvih sovjeta organiziranih u Putilovljevoj tvornici prije dolaska na vlast komunista, i mogu posvjedočiti da su oni koji su ih organizirali, kao i oni koji su bili organizirani, bili prožeti prudonističkim idejama u takvom stupnju da ni Lenjin nije mogao izbjeći ovaj utjecaj. Vjerujte mi, Sorel nije morao da posluži kao posrednik! To je bio direktni prudonistički utjecaj koji je dolazio iz raznih ruskih revolucionarnih sredina. U svojim je prvim govorima Lenjin proklamirao da je društveno planiranje, da je društvena revolucija moguća samo ako je utemeljena na direktnom predstavljanju radnika u bazi. I ja vam mogu čak izdati jednu tajnu: da je drugi program Komunističke partije, drugi program koji više nigdje ne možete naći — možete ga tražiti u čitavoj Rusiji, možete prekopati sve knjižare u Francuskoj, ukoliko ga niste kupili 1917. nećete ga naći — ovaj drugi program, za koji ne znam da li su svi primjerci bili uništeni ili spaljeni, reproducirao kao glavne točke riječi samog Lenjina: nikakva revolucija, nikakvo planiranje nije moguće bez neposrednog učestvovanja sovjeta iz baze i njihovih predstavnika. Kao što vidite, ideja radničkoga samoupravljanja ovdje je sasvim prisutna. No, to nije spriječilo Trockoga i Staljina, koji su u to vrijeme bili prijatelji, da izvrše pritisak na Lenjina u toku borbi protiv »bjelogardijaca« i navedu ga da »privremeno« — poznajem vrlo dobro tekst — dokine sovjete u bazi, pod izgovorom da sprečavaju dovoljnu proizvodnju u naoružanju. Sovjetski Savez, zapamtite, ostao je na paradoksu da je njegovo seljaštvo, iako uvijek veoma rezervirano prema komunističkoj vladi, imalo koristi od ekonomske demokracije (kolhozi, sovhozi), dok proletarijat, iako oficijelno vlada, još nije dobio ono čime je započela socijalistička revolucija: radničko samoupravljanje.« (U časopisu »Autogestion«, br. 1, 1966, str. 5—6.)

takvog personala od rukovodilaca do činovnika i radnika»; osim toga, ova komisija je morala da se bavi »financijskim dijelom« poduzeća. Prema tome, pod naslovom »radničke kontrole« ova se komisija bavila svim funkcijama općeg upravljanja poduzećem, pa je dovela, u to vrijeme, prije nacionalizacije poduzeća, do jedne vrste suupravljanja, kolegijalnog i paritetnog, što bi odgovaralo današnjem tipu njemačkog Mitbestimmunga.

Lenjin je bio protiv takvih prava radničkih komiteta ili sindikata, i to ne iz nekih taktičkih ili političkih razloga, nego jer je bio duboko uvjeren da radnici u Rusiji nisu sposobni da upravljaju poduzećima, što je potvrđivala i katastrofalna uprava u mnogim tvornicama koje su napustili poslodavci i tehnički kadrovi, oni koji su stali na stranu protivnika revolucije. Lozovski je referirao o slučajevima gdje je valjalo zatvarati tvornice pod radničkom upravom, jer su radile s prevelikim deficitima. U duhu Lenjinovih teza, da radnička kontrola mora osposobiti radnike za upravljanje u budućnosti, a da to mogu naučiti jedino pod rukovodstvom i u dobrovoljnoj suradnji s poslodavcima i tehničkim kadrovima, boljševici u Sveruskom sovjetu objavili su jedan »Protupriručnik«. Ovaj se zalagao za to da se tvornički komiteti pretvore u sindikalne organizacije, kao jedinstvene profesionalne organizacije, a da se sindikati u pogledu radničke kontrole podrede Vrhovnom sovjetu za nacionalnu ekonomiju, dakle centraliziranoj, državnoj kontroli proizvodnje. Dalje, da poduzećima moraju upravljati i nadalje poslodavci i tehnički kadrovi, što znači da radnička kontrola ni u kojem slučaju ne može preuzimati na sebe zadatke rukovođenja poduzećem.

Protiv Lenjinovih shvaćanja ustali su kako »lijevi komunisti« tako i »desni komunisti« u boljševičkoj partiji. »Ljevi komunisti« (L. Kritzman, N. Osinski) smatrali su da je dekret o radničkoj kontroli od 14. novembra 1917. nužno doveo do »neuspjeha«, jer je predstavljao na planu klasne borbe i radničkih aspiracija »polumjeru«: poslodavci nisu pokazali nikakvu volju da surađuju ili »uče upravljanju« svoje »grobare« — radnike, a radnici nisu željeli da ostanu dalje predmet kapitalističke eksploatacije. Kritzman je, doduše, priznavao da je dekret polumjera u odnosu na socijalizaciju sredstava za proizvodnju, dakle u pogledu samoupravljanja, a isto tako da je ruski proletarijat »nedovoljno pripremljen« da rukovodi proizvodnjom. Radnička kontrola izgledala mu je kao priznanje »slabosti« radničke klase u času kad je ona osvojila vlast. Dok su »lijevi komunisti« upozoravali na ovu političku »slabost« kao nepotrebnu, Lenjin je imao u vidu stvarnu »ekonomsku slabost« koju se moglo prevladati *tek vremenom*. D. Limon dobro naglašava ovu historijsku dilemu ruskog proletarijata:

»Ono što parola o radničkoj kontroli u Rusiji, u novembru, izriče, jest doista jedna 'još neprevladana slabost', ne slabost političke moći radničke klase na vlasti, nego bivstveno stupnja industrijskog i tehničkog razvitka ruskog proletarijata.«³¹

Protiv »lijevih komunista« ustali su boljševici koji su se nalazili na čelu sindikata. Tako se Lozovski, generalni sekretar Sveruskog kongresa sindikata i poznati njegov teoretičar, slaže s Lenjinom da je nemoguće pomoću »dekreta ostvariti socijalizam«, pa je potrebno mnogo mjeseci i godina da se privreda osposobi za socijalističke mjere, i postepeno dokine privatno vlasništvo. Zato je Lozovski, zajedno sa »desnim komunistima«, smatrao da zbog nemogućnosti da se prijeđe na socijalističke mjere, koje su tražili radnici, valja sačuvati za duže vrijeme »buržoaski i demokratski karakter« društva.

»Ljevi boljševici, negoduje Lozovski, smatraju da je Oktobarska revolucija proleterska i socijalistička revolucija, te da valja odmah prići ostvarivanju maksimalnog plana. To je duboka zabluda: Rusija još nije zrela za socijalizaciju proizvodnje, i ona mora proći kroz dugi buržoaski i demokratski period.«³²

Ovo također nije bila točna ocjena, jer je Lenjin vidio historijski prijelom u stvaranju sovjetske vlasti, dakle u centraliziranoj političkoj organizaciji, a ne u socijalizaciji proizvodnje. Zato je Lenjin kadrove iz privrede upućivao u organe vlasti, na političke funkcije, smatrajući da su tamo važniji radi očuvanja vlasti nego u privredi, gdje je išao na kompromis s poslodavcima. Kompromis u ekonomskoj sferi služio je samo jačanju političke vlasti u državnoj organizaciji. Lozovski je išao veoma daleko u potcjenjivanju uloge tvorničkih komiteta. On je zajedno sa Rjazanovim preporučivao da se oni zamijene »državnom kontrolom radnika«, ili točnije, centraliziranom sindikalnom organizacijom. Nepovjerenje u sposobnost radničke klase da upravlja proizvodnjom proširilo se kod Lozovskoga i »desne opozicije« (Nogin, Rikov, Miljutin, Rjazanov, Šljapnikov, Larin, Zinovjev i Kamenjev) u tom času i do političkog stava, naime da je potrebno proširiti političku bazu samih sovjeta, tako da se prije stvaranju političke koalicije lijevih partija, jer bi monopol boljševičke partije mogao odvesti samo u politički teror.

Lenjin je uspio dobiti prevagu u Centralnom komitetu i protiv »lijevih« i »desnih komunista« pozivajući se na povjerenje i poli-

³¹ Didier L. Limon, »Lénine et le contrôle ouvrier«. »Autogestion«, br. 4, 1967.

³² Lozovski, »Stručni vodič«, organ Centralnog vijeća sindikata, Moskva, broj od 24. XI. 1917.

tičku zrelost »masa«. Intervencija i »ratni komunizam« ojačali su centralističke tendencije u odnosu na radničko samoupravljanje. Trocki je pokušao da svoju uspješnu organizaciju Crvene armije prenese i u privredu, ali je 1921. naišao na oštru reakciju Kolontajeve i Šljapnikova, vođa radničke opozicije. Lenjin se plašio da ne dođe do proširenja jaza između partije i radnika, pogotovu što su se prvi znaci birokratizma počeli javljati na horizontu sovjetske vlasti. Kao što ćemo vidjeti, Lenjin je na X. kongresu boljševičke partije uspio pobijediti »radničku opoziciju« obećavši radničko samoupravljanje za jedan kasniji period, a stavljajući u tom času težište na jačanje »diktature proletarijata« kao oblika »radničke demokracije«. Sindikati, koje je Lozovski suprotstavio tvorničkim komitetima, a koje je Šljapnikov želio ponovo pretvoriti u njihove organe, u organe samoupravljanja, dobili su sekundarnu ulogu. To je došlo do izražaja već na slijedećem, XI kongresu, gdje je uveden na nivou poduzeća princip jedinstvenog rukovođenja (princip »jednonačalja«), a sindikatima je priznato pravo da sudjeluju u organiziranju privrede na nivou države i da brane neposredne interese radnika protiv »birokratskih deformacija radničke države«.

2. Participacija i industrijska demokracija

U suvremenoj sociološkoj i političkoj literaturi uvriježio se pojam »industrijske demokracije« za sve oblike upravljanja poduzećima gdje radnici na razne načine i u različitom stupnju participiraju u donošenju odluka. Štoviše, industrijskom demokracijom kojiput se naziva već i samo nastojanje poslodavaca da posvete više pažnje »međuljudskim odnosima«, »socijalnoj klimi«, »drugarskim odnosima«, »prema ljudima orijentiranom rukovođenju« u poduzeću, dakle oblicima koji, ne dirajući u hijerarhijski sistem odnosa, žele da ga po stilu ponašanja nadređenih i podređenih načine više »demokratskim«. Stil demokracije ili demokratski stil rukovođenja je u tom slučaju samo način ponašanja u kojemu se nadređeno lice obraća podređenima na pažljiviji način, pitajući ih za njihova mišljenja, savjetuje se s njima u izvršavanju zajedničkih zadataka i slično. Radi se, dakle, o psihološkom vidu demokratskog ponašanja, a da se nimalo ne dira u stvarne institucionalne odnose. No, istini za volju valja reći da danas sve manje ima razloga za ovakvu zloupotrebu pojma »industrijske demokracije«, jer se on počinje upotrebljavati u vezi s *institucionalnim pravima* u samom procesu odlučivanja, dakle o pravima da se ima vlastita riječ. Razumije se, da je to pravo na »vlastitu riječ« nastalo kao posljedica pregovaračkih postupaka što su se nametnuli u sukobima između poslodavaca i posloprimalaca. Ugovorno ili zakonsko reguliranje prava na pregovaranje već i prije nego što izbije neki otvoreni sukob prvi je oblik participacije u procesu odlučivanja. Vidjet ćemo da se on u toku ovoga vijeka stalno proširivao po svom sadržaju. No, vidjet ćemo ujedno da participacija podrazumijeva odnose moći među antagonističkim stranama, tako da je ona još veoma daleko od industrijske demokracije.

Tako pojam »participacije« upućuje u svojim raznolikim oblicima mnogo više na hijerarhijske, to jest na »nedemokratske«, nego na demokratske odnose moći u proizvodnim odnosima. Budući da »participacija« u psihološkom pogledu znači nužno dobrovoljno prisustvovanje i učestvovanje u nekom djelovanju, to već sam pojam »participacije« prikriva činjenicu da se ona u jednom